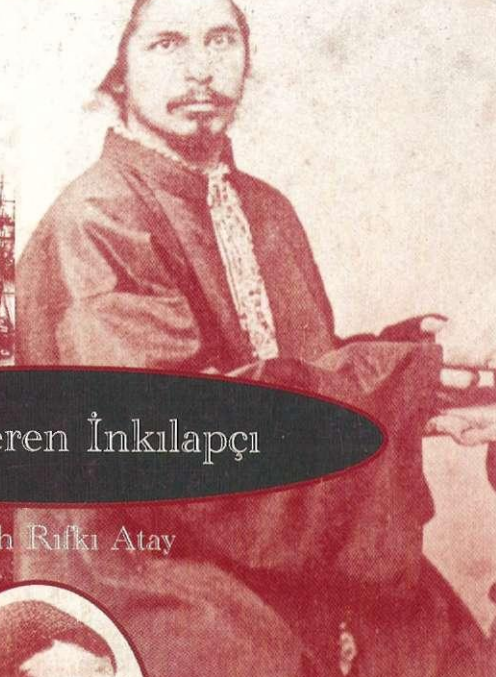

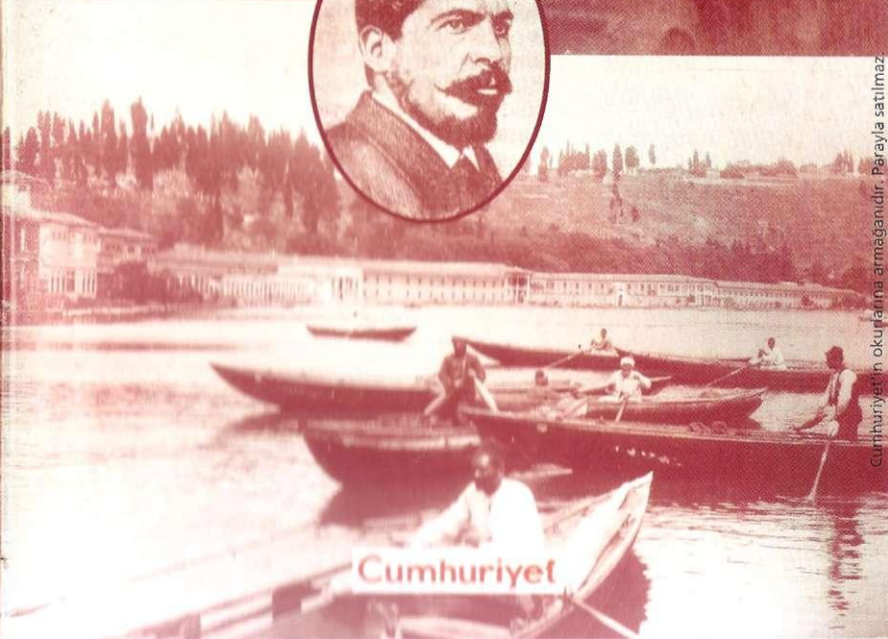

Baş Veran İnkılapçı

Baş Veran İnkılapçı

Falih Rifki Atay

LE PORT DE LA BOUTIQUE ET LES BOUTIQUES

LE PORT DE LA BOUTIQUE ET LES BOUTIQUES

LE PORT DE LA BOUTIQUE ET LES BOUTIQUES

LE PORT DE LA BOUTIQUE ET LES BOUTIQUES

Cumhuriyet

Cumhuriyet

Cumhuriyet'in okullarına armağandır. Perayla satılmaz

BA VEREN NKILÂPÇI

Dizgi Baskı Yayımlayan:
Yenigün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A. .
A ustos 1997

B A V E R E N

N K I L Â P Ç I

(A L S Ü A V)

F A L H R I F K I A T A Y

Cumhuriyet GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMA ANIDIR.

Ö N S Ö Z

Ali Suavi der ki: "Türkiye kocamı tır ve can çeki mektedir fikri yeni çıkma de ildir. İngiltere Kralı Birinci Charles'm sefiri Sir Thomas Roe, 1623 tarihinde, Osmanlı Devleti'nin kocamı ve Türklerin bitmi oldu undan bahis ile, Türkiye'yi Avrupa devletleri arasında taksim etmek layihasını (tasarısını) yazmı tır. Me hur Volney de bu fikirleri ne retti. Hatta bu mesele hakkında yazmı oldu u kitap General Bonaparte'm elinden dü mezdi. Volney'den sonra bu fikir Avrupa'da yayıldıkça yayıldı. Hatta geçen sene göçen me hur Lamartine de bu itikatta idi. İmdilerde ise Türkiye'yi be devlete taksim eden haritalar, Paris'in her soka mda satılmaktadır. urası bilinmelidir ki, Türkiye kocamı tır fikri Avrupa'ya girdi inden beri, buna kar ı bu memlekette, Türkiye gençtir fikri do mu tur. Bu gençlik fikrinde olanların bizce en tanınmı ı Köprülüzade Fazıl Pa a'dır ki, 'Her sınıf tebaaya emniyet', 'Vergi tayin etmek', 'Asker ter tip etmek' gibi Gülhane Hattı esaslarını, 1108'de

(1792), 'Nizam ı Cedid' namı ile ilan etmi tir. Do-
up da hâlâ bir ehliyetli taya (çocuk bakıcısı erkek)
eline dü meyen bikes (kimsesiz) Tanzimat ise Fazıl
Pa a'nm ana kanuna dü ürdü ü 'Nizam ı Cedid'den
ibarettir.' (1)

Bizim inkılap tarihimiz, Osmanlı devlet ve halk
adamlarının ilkuyannu lanndan "Batıp göçme" teh-
likesinin sezildi i ve "Yenilenip kurtulma" ihtiyacı-
nın duyuldu u günlerden ba lamaktadır. Ali Suavi'ye
göre bu sava ın tarihi iki buçuk asrı geçiyor ve her
devirde ayn bir karakter ta ıyor.

1878'de kırk ya mda fikri ve davası u runa ba-
ını veren Ali Suavi de bundan yetmi be yıl önce-
ki "Genç Osmanlılar" devrinin adamıdır.

"Hind" adlı kitabımın ön sözündeki bir hikâye-
yi tekrarlamak istiyorum. Japon kurtulu tarihini ya-
zanlar, bunun ba langıcım 1771 yılı Martı'mn dör-
düncü gününe kadar götürürler: "O gün iki Japon ta-
lebesi Sugita Gempaku ve Maeno Riyotaku, bir ka-
tilin cesedini parçalayıp, insan vücudunun Hollanda
anatomi kitaplarının yazdı ı gibi oldu unu göstere-
rek Garp ilminin üstünlü ünü ispat ettiler." Demek
ki Japon kurtulu davası, Çin medresesinin karanlı

(1) Ulûm (Bilimler) gazetesi, ikinci cilt, salya 789. Tırnak için-
deki fıkraların mesuliyetini yazarına bırakıyoruz.

ı içine müspet ilimler ı ı nı tutarak ileri atılmı tır. Arap medresesine kar ı bu zafer bizde ancak yirminci asrın ilk yirmibe yılı içinde kazamlabilmi tir (2). Osmanlı devletinin garp aleml önünde yıkılıp gidece ini anlamakta Japonlardan çok önce, tam çarelerini bulmakta ise bir buçuk asır soma geliyoruz. 31 Martta (1909 gericilik olayı günü) mektebe giderken çantamdaki resimli kitaplar parçalanmı tır. Okudu um üniversitede hür tefekkürden eser yoktu. İlk Kuvayi Milliye Meclisi Anadolu'da yüzlerce medrese açmı tır ve resim dersini yasak etmi tir.

Co rafyanın, Osmanlı saltanatım halk katı ıklının, Islahatçılardaki anlayı darlı nın, aman vermez iki büyük dü manla ara vermez harplerin, Saray, Babıâli ve fikir adamlarındaki türlü zaafaların bu gecikmede esaslı tesiri olmu tur. Bununla beraber, Türk inkılabının kökleri bu uzun geçmi in ba rında dır ve her devirde Türk kurtulu u için do ru fikirler ve asil duygularla kalpleri çarpanlar, Türk kortulu unun müjdecileridir.

smail Hami Dani mend'in "Ali Suavi'nin Türkçülü ü" adlı bro ürünü okuduktan sonra, bu inkılap-

çı) Bu eseri bir hayli önce yazmı tım. Bugünden daha iyimser mi im.

çının hayat ve eserini ö renmek istedim. Milli E itim Bakanlı ı Müste arı dostum hsan Sungu'dan

"Ulûm gazetesini koleksiyonu ile Ali Suavi'nin Paris'te çıkardı ı Türkçe ve Fransızca eserleri aldım, okudum.

O devrin Osmanlı rü tiyelerinde ve medresele-
rinde kendi kendini yeti tiren bir adam, Arapça ve
Farsçası ile ne kadar ö rendi ini bilmedi imiz Fran-
sızca ve ngilizcesi ile nasıl bir tefekkür nizamı ku-
rabilir? Vaktiyle ö hretlerinden geçilmeyen ça da -
larının en tanınmı larından hangisinin eserini, yer y
er, çocukça bulmuyoruz? Namık Kemal'in bir kita-
bını zevkle ve kanarak okuyabiliyor muyuz? Hatta
Edebiyat ı Cedide'nin eskiden o kadar sanldı ımız
ciltlerine yıllardan beri el sürebiliyor muyuz? Han-
gisi tezattan tezata dü mez? Ne yapalım ki onlar da-
ha eskilerinden, biz de onlardan geliyoruz.

En çok ı ik veren

Bütün bunlar arasında gelece e do ru en çok ı ik veren Ali Suavi'dir. İk Türkçüdür. İk Türkçecedir. Hatta laisizm prensiplerini ilk ortaya atan odur. Osmanlı saltanatının kurtulu u üzerine müspet teklifleri de onun yazılarında okudum.

Bu küçük eseri dosyalarımın arasında saklayıp duruyordum. önü Ansiklopedisi'nin ikinci cildinin onuncu fasikülünde Ali Suavi fıkrasını okuyunca notlarımı ne retmek urası geldi ine hükmettim. Ansiklopedideki fıkrayı kirnin yazdı ını bilmiyorum. Bu bir kısa hal tercümesidir. Ali Suavi Çankırı'nın Çay köyünden stanbul'a gelerek kâ it mührecili i (yazılmaya hazırlama) yapan Hüseyin Efendi'nin o ludur. Aksaray'da do mu tur. Mekteplerde ve medreselerde okumu tur. Rü tiye ö retmenli i rnitihanlarmı birincilikle kazanmı tır. Simav ve Bursa rü tiyelerinde hocalık etmi tir. stanbul'a dönerek bir müddet sonra Filibe rü tiyesine tayin edilmise de orada cemaatte kilatı yaptı ı için azledilmidir. Tekrar stanbul'a gelen Suavi Muhbir gazetesinde heyecanlı makaleler yazmaya ve camilerde vaazlar vermeye koyulmu tur. Yazıları ile vaazlarından bir kısmı iyi kar ılanmadı ı için Kastamonu'ya sürülmü tür. 1869'da buradan Avrupa'ya kaçarak Mısırlı Mustafa Fazıl Pa a'mn Genç

Osmanlıları aramaya katılmı tır. Londra'da Muhbir ve Paris'te Ulûm gazetelerini ne retmi tır. Alman orduları Paris'e yakla tı ı vakit, Lyon'a giderek "Muvakkaten" adı altmda bir küçük gazete çıkarmı tır. Beinci Murad tahta çıkınca İstanbul'a gelerek Basiret gazetesinde çalış tı ı sırada Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) müdürlü üne geçirilmi tır. Abdülhamid kendisini bu müdürlükten azletmi , altı ay i siz kalmı tır. Beinci Murad'ı tekrar tahta çıkarmak için gizli bir cemiyet kurmu ve 20 Mayıs 1878'de 500 kadar Rumeli muhaciri de Çıra an Sarayı'na hücum etmi tır. Beinci Murad'ı dairesinden çıkarmı iken, vaka yerine yeten Beikta Muhafızı Hasan Pa a'nın sopası ile ölmü tür. Yıldız yakınlarında gömülü ise de mezarı belli de ildir.

Fıkra Ali Suavi'nin "Zeki, heyecanlı ve atılgan" oldu unu, Türk tarihine, dine ve felsefeye dair küçük kitapları, siyasi ve milli meselelere dair türlü yazıları bulundu unu, Paris'te Ulûm gazetesine ekleyerek forma forma çıkarmaya başladı ı ve ancak 80 sayfalık bir kısmı ne rolunabilen Kamus-ül Ulûm vel marifi'nin (Bilim ve E itim Sözlü ünün) bizde ilk resimli ansiklopedi oldu unu söyler. Fakat fıkrada Mekteb-i Sultani'ye tayin edilmesinin sebebim, Basiret gazetesinde Mithat Pa a aleyhindeki yazılarının hoş gitmesi ve azledilmesinin sebebini de bazı ta lan hareketleri ile beraber idaresizli i olarak gösterir.

Süavi yi öldürenler

Ali Suavi bu de ildir. Ali Suavi'yi Hasan Pa a'nın sopası de il, bizim fikir adamlarımızın kayıtsızlı ı ve tenkit sistemimizin bozuklu u öldürmü - tür. Ben onu diriltmek iddiasında de ilim. Fakat inkılap tarihinin hakikatlerini arayacak olanlara küçük bir yardımda bulunmak istiyorum.

Divan Edebiyatı'mn padi ahları, vezirler ve ba lıca tarihi ahsiyetler üzerine ya methiyeleri veya hicviyeleri vardır. air Nef'i kendi devrinin adamlarını övdü ü yahut yerd i vakit, birtakım hayallerini ve söz oyunlarını tadarız, ama hiç kimse için hemen hiçbir ey ö renemeyiz. Bugün ne kadar de i ti imizi pek bilmiyorum. Fakat Namık Kemal inası devri, Recaizade Muallim Naci devri, Servet i Fünun Malumat devri, nihayet Fecr i ati devri tenkidlerinin ço u da bu gelene in tesiri altında de il midir? Bazan ahsi bir kavga veya dargınlık, bir air veya edebiyatçıya de il, bir air ve edebiyatçıyı, onun bütün mektebini sonuna kadar inkâr ettirir ve hicvettirir.

smail Hami Dani mend, Ali Suavi için her biri ayrı bir öhretin kaleminden çıkma birbirine tabanı tabana zıt hükümleri bro ürünü ilk sayfasında toplamı tır. arlatandır veya büyük bir zekâdır, cahildir veya alimdir, ahlaksızdır veya fazilet sahibidir, men

faatperestir yahut tam bir feragat ve fedakârlık adamıdır. Bizzat smail Hami Dani mend'e göre "Ali Suavi'nin ihtilalcili i dünyanın en samimi sayılmı ihtilalcilerinde bile görülen menfaat fikrinden münezze (uzak)"dir. "akıbeti fikir yolundaki feragat ve samimiyetinin en azametli höcceti"dir (Büyük kanıtıdır) ve "Tanzimat ve Birinci Me rutiyet devirlerinde fikrini canından tatlı bilen ve böyle bildi i için ecel arabmı kendi eliyle hazırlayabilen yegâne ahsiyet ondan ibaref'tir.

Ali Fuat Cebesoy bana demi ti ki:

Babamdan duymu tum. Zamanının inkılapçıları arasmda, en ileri fikirlisi Ali Suavi imi .

imdi Londra Büyükelçimiz Cevat Açıkalin'dan da u sözleri hatırlıyorum:

Babam, Ali Suavi'nin yaman bir vatansever ve inkılapçı oldu unu anlatırdı. Girit meselesinde nümayi ler tertip eder, neler söyleyeceklerini ö reterek gençleri kürsüye çıkarır, arkalarında durarak onlara evk ve cesaret verirmi . Babam da bu gençlerden biri imi .

Gerek Ah Fuat Cebesoy'un gerek Cevat Açıkabn'ınbabaları Garpçi ve uyanık görü lü idiler. Ali Suavi'yi be enebilmek ve sevebilmek için, o kapkara taassup devrinde, bu vasıflar lazımdı. Gazetesine resim basmak bile bir adamı zındık diye tanıtmaya kâfi idi.

Ba ka bir misal üstünde duralım: nkılap tarihimizi hatta bizzat Mustafa Kemal'i Namık Kemal'siz izah edebilir miyiz? Bir de Milli E itim Bakanlı ı'nınm çıkard ı Tanzimat adlı büyük cildi karı tırınız. Namık Kemal, Mustafa Re it Pa a'ya hücum etti i sırada kendisini "Kuran dururken frenklerden kanun almakla" suçlamı tır. Bir yerde de Tanzimat esaslarını büyük devletlerin teminatı altına koymak isteyenlere hak vermi , "Yoksa bunları Efkâr ı umumiyye celladına mı teslim etmeliydiler?" demi tir. Tarih Kurumu Bellete-ninde Profesör smail Hakkı Uzunçar ılı, Namık Kemal'in mutasarrıf iken Sultan Abdülhamid'e yolladı ı ve imdiye kadar bilmedi imiz bazı mektuplarım ne retti. nsan bu mektupların "ben degâne" (Padi aha ba lılık) üslubunu, hele imzası üzerindeki satırları derin bir yürek sızısı duymadan okuyamaz. Fakat sadece bu vesikaları elde tutarak Namık Kemal'i inkılap tarihimizin büyük bir ahsiyeti olmaktan uzakla tırabilir miyiz? İlk Tarih Kongresi'nde, Namık Kemal'in Saray'a çekti i bir telgrafı te hir ederek suçlanması haklı bir ey miydi? Dürüst bir tenkit, Namık Kemal'i zaafı ve kuvvetleri ile oldu u gibi gösterir. Ama onun inkılap tarihimizdeki esaslı rolünü inkâr edemez.

Ali Suavi aleyhine böyle vesikalar da gösterilemez. Acaba aynı inkılap tarihinde imdiye kadar bir türlü erefli bir yer almamasının sebepleri nelerdir?

Bir defa eserleri toplanıp basılmamı tır. Onun hakkındaki fikirlerimizi kendi yazılarından de il, en ba ta kendisini sevmeyenlerin ve kötülemek isteyenlerin yazılarından edinmi izdir. Bugünkü anlayı mıza göre üslubu canlı ve güzeldir. Fakat o vakitler bu üslup edebi bile sayılmazdı. Hiçbiri edebiyat kitaplarının misalleri arasmda amlmamı tır. Hiçbiri seçme yazı kitaplarının sayfalarında yer bulmamı tır.

Tahttan indirme ve oturtma

Bir hal ve iclas vakasına karı tı ı için, Saray ve Babiâli onu küçültmekte bütün dalkavuklarını yarı ettirmi tir. Hangi basılı vesikayı açsamz aleyhindedir. Buna bir de Namık Kemal gibi, gençliklerin her sözünü ayet saydıkları öhretlerin hicivlerini ekleyiniz.'

Zamamna göre her ileri fikir, bilhassa bizim gibi gerçek tenkit gelene i olmayan memleketlerde, ilk vurulan damgadan bir daha pek güç kurtulabilir. Ali Suavi, hoca olmakla beraber, zaman zaman, bugün bile de me fildr kalıramamarınm dokunamayaca ı ileri fikirler ortaya atmı tır. 1870 sularında, hilafetin dinde yeri olmadı ım söylemek ve yazmak, e er Latin alfabesi dilimize uygun dü erse yazıyı de i tirmenin eriatla hiçbir ilgisi olmadı ını iddia etmek, kitabına resim koydu u için kendisine zındık diyenlere kar ı peygamberin dahi resmi yapılabilece ini ortaya atmak, üstelik bütün bunları pekiyi bildi i din esaslarına göre izah ederek bütün eriatçılar ı kapkara yobazlar olmakla suçlamak kolay bir ey de ildi.

Bundan ba ka Ali Suavi, bu topra m ve halkın ba rından kopmu tur. Halbuki bizim techedüt (yenilik) hareketimiz aristokratik bir karakter gösterir. Saray ve devlet imtiyazları arasında idi. inkılapçılar sürülseler, hatta bo ulsalar da pa adırlar, vezirdirler, ço u ya mutasarrıf, ya vali, ya büyük elçi olarak "Men

kûp"dur (gözden ve görevinden uzakla tırılmı tır). Halk adamınının bu te rifatta yeri yoktur. Halbuki Garp ihtilalleri tarihlerinde gördü ümüz örneklere bizde. belki de tek uyan fikir adamı Ali Suavi idi. Rütbesiz, sarmasız ve aç ölmü tür. Soka a fırlamı tır, halkı ayaklandırmı tır, ihtilal kanlan içinde bo ulmu tur.

Türkiye'den kaçtıktan sonra

Ulûm gazetesi ve onun binlerce sayfaya tutan eserleri el yazısından kopya baskısıdır. Yalnız bu ciltleri görmek, onun nasıl bir dev gayreti ile çalıştığını ispat eder. Fransa yıkılmak üzeredir. Alman orduları Paris'ini ehlisini sarmıştır. O Lyon'da yine kendi eli ile yazıp kendi eli ile kopya makinesinden çıkardığı gazetesinde, tam eski Rus ihtilalcileri gibi, davasını savunmaktan başka bir şey görmez ve düşünmez. AslaümitsizH e düşünmez. Yıkıcı tenkitleri yanında, daima, yapıcı, iyimser ve sarsılmaz bir savaş kan ruhu vardır. Ne padişah, ne vezir, ne paşa, ne de beydinler. Başından kopmuş halkın aklı iliklerine kadar iğlemidir. Yukarıya karşı her türlü haset ve gıpta duyguları üstünde, bir küçümseme, bir aşağılama hissi vardır.

Ali Suavi, Türkiye'den kaçtığı vakit, İtalya'dan Paris'e kadar Namık Kemal ve Ziya Paşa ile birlikte gitti. Bir müddet beraber çalıştılar. Aynılmalarının ve Namık Kemal'in Ali Suavi'ye düşman olmasının sebebi fikir tartışmalarından da doğmuştur. Kendilerine para veren Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa tekrar Saraya sıınarak İstanbul'a dönüp büyük bir memuriyete geçtiği vakit Ali Suavi, Genç Osmanlılar'ın onunla hemen maddi ve manevi bütün ilgilerini kesmek ister. Namık Kemal ise, iki taraflı oynayan Mısırlı Paşa'dan para almakta hiç mahzur görmez. Hatta bu para taahhüt hükmünde olduğu için, alınmasını hak da sayar.

AlrSuavrise hem Mustafa Fazıl Pa a'yı Genç Ös manhlar cemiyetinden kovmu , hem de ondan para alanlara dair bir beyanname çıkararak her tarafa da ıt mı tır. Beyannamede iki ri inin ayda bin be yüzer, Namık Kemal ile bir arkada ının biner, iki ki inin de ye di yüz elli er ve bir ki inin de üç yüz frank maa aldı ı yazılıdır. Böyle bir te hire u ramak, üstelik hürriyet u runa çıla an bir kahraman de il, menfaatine ba lı bir pa a adamı gibi gösterilmek Namık Kemal'i ne kadar çileden çıkarmı tır, kolayca anlayabiliriz.

Bu kin, onu haksızlı ın sonuna kadar gölürmü tür. Ali Suavi'nin de öfkelendi i zamanlar, ne kafasına, ne de gönlüne uymayan küçük hücumlar yaptı ını, ara sı ra yazılarında görüyoruz. Fakat kem Merinin belki tozu bile kalmayan bu adamları, inkılap tarihinde, ahsi kav galarının dar zindanı içine hapsedip bırakabilir miyiz?

Ali Suavi'nin bundan seksen yıl önce o kapkara ta assup devrinde yazdıklarını, 1951 Türkiye'sinde hususi meclislerde söylemek bile medeni cesaret sayılabilir. Ke ke Garp kültürü ile daha sistemli kayna abilseydi ve bazan a ırtıcı sezi lerin adamı olmak yerine, sentezci ve tezatsız bir tefekkür adamı olabilseydi!.. Ama bugün kü üniversite Türkiye'sinde bile bulamadı ımızı ondo kuzuncu asrın medresesinde nasıl arayabiliriz?

Ancak imdi de onun fikirlerine ihtiyacımız var..

Caddebostan 1951

Falih Rifki ATAY

Paris'te 30 ya ında bir "Küçük Hoca"

Ali Suavi, 30 ya larında Paris'te "Ulûm" gazetesini çıkardı ı zaman "Suavi" adının iki üç yıllık oldu unu ve kendisinin bundan önce Anadolu'da "Küçük Hoca" lakabı ile anıldı ını yazar.

Hicri 1255 'te (1837) stanbul'da Cerrahpa ama hallesinde do mu tur. Cetleri Viran ehir topra ından ve ulemadan idi. Babası kâ ıtçı Hüseyin A a, stanbul'da bir ehirli kadınla evlendi. Hüseyin A a esnaftandır. Okumayı ve a'mal i erbaa'yı (dört i lemi) karısından ö renmi tir. lim adamlanm sayan, ev idaresini iyi bilen, do rulu u ve temizli i seven, haksızlık gördü ü veya i itti i zaman "sabrı yanan", "ate kesilen" hatta haksızlık etmi bazı ahbaplarına tokat atan ve bazısının kafasını yaran Hüseyin A a hakkında, o lu Ali Suavi, Genç Osmanlılar tarihinin ba ında bu kadar malumat verir ve kendi hayatmm hikâyesine geçer: "Ben nasıl okumu um ve okutulmu um, on altı, on yedi ya ından beri Hicaz'da, Ana

dolu'da ve Avrupa'da nasıl seyahat etmi im, bunlar bellidir. Sofya'da bulundu um sırada makalat tarzı ile hepsini yazmı tım" der. stanbul'a son dönü üne kadar ço u küçük bro ürler olmak üzere, 127 eser yazmı tır. Hepsi el yazmasıdır ve elden ele dola maktadır: "Bunu bilenlerin bu kitapları yazma bırakmayıp bastıracaklarını ümit ederim."

İk eseri "Nasayih i Ebühanife" (Ebuhanife'nin Nasihatları) üzerine bir erhtir (açımlamadır). stanbul'da on yedi ya ında yazmı tır. Bu kitabı Beyazıt Camii müderrislerinden Tosyalı Hüseyin Efendi'ye gönderir ve düzeltilmesini rica eder. Hüseyin Efendi bütün kitapta sadece bir "tefasil" kelimesini "efasil"e çevirmekten ba ka kusur bulmaz.

Ali Suavi, stanbul'da Davutpa a rü tiyesinden (ortaokulundan) çıktıktan sonra, iki üç yıl kadar, Bab ı Seraskeri'de yoklama kalemine devam etti. Sonra Bursa rü tiyesinde bir yıl kadar birinci ö retmenlik vazifesinde bulundu. Bir aralık Sofya'da Ticaret Mahkemesi Reisli i de eder. Edirne Vilayeti kuruldu u vakit, Filibe kaymakamının ve kadısının ısrarı üzerine, Tahrirat Müdürlü ü de yapar: "Bumemuriyetlerde devlet idaresinin hakikatini ve cereyanını ö rendim" der.

eriat ilimleri arasında Hadis ilmini sevmi tir: "On yedi, on sekiz ya larında Hicaz'a giderken Mı

sır'dan be kuru a pek eski ve üçte biri eksik Süyû tî'nin "El Cami ül Sagîr"ini satın almı tım. Yollar da bunu ezberledim. Dönü te zmir'e geldi im zaman yedi bin kadar hadis ezberimde idi. Hadislerden zulüm aleyhine olanları ayrıca mecmuama kaydedip onlardan pek müteessir olurdum. Hazret! Muham med'in zulüm aleyhine o derece iddet gösteri ini en büyük ve birinci mucizesi itikat ederdim. Bu hadise ler beni zulüm aleyhine öyle besledi ki her tüyümü zalime kar ı bir kahraman bulundum. öyle ki bir damla vücudumla zalime hücum etmeye ve ma lup olursam, tarafından katlonulma a razı olurdum. Bu yolda ölmeyi en büyük ehitlik sayardım."

Simav kasabasında ba ından geçen iki vaka, Ali Suavi'nin isyancı ruhu üzerinde büyük tesir yapmı - tır. Ko ulu medresesinde ders okuturken, yörük tale beden Hüseyin adında biri koyunlarını ve keçilerini satarak a iretle alakasını kesip bütün bütün medrese ye çekilmeye karar verir. Bu satı tan eline be bin kuru kadar bir ey geçer. Dönerken iki yörük önünü ke serler. Zavallıyı bıçaklayarak soyarlar. Dü e kalka medreseye gelir. Ali Suavi Hüseyin'e sabretmesini ve her dernek günü pazara giderek hırsızları rast getirir se zaptiyeye mtturmasını tenbih eder. Hüseyin, iki üç hafta sonra, hırsızları bulur ve yakalattırır. Hırsız hap se girer. Fakat ertesi günü müdür kendisinden altı

yüz kuru rü vet alıp salıverir. Ali Suavi müdürü sıkı tım ve bir gün "Kaçmı , bulamıyoruz!" cevabım alınca, müdürün rü vet aldı ım yüzüne vurur. Simav naibine (kadı vekiline) de meseleyi açar Kalkar, Kütahya'ya kadar gider. Kaymakam ve hâkime de ikâyette bulunur. Müdür azlolunursa da "Hüseyin'in paralan gitti gider."

Ali Suavi, Simav zenginlerinden iken, e raf kavgalan arasmda, malı mülkü elinden giden Hafızolu adında birinin de hikâyesini duymuştur. Yıllarca Aydın taraflarında gizlenerek dola an, sonra Simav'daki tamtakır evine dönerek kimseye haber vermeksizin, "Delail i Hayrat" okumakla vakit geçiren bu adamın barmdan geçenlere yüre i yanmaktadır. Simav Müdürlü ü için, naible birlik olarak, Kütahya Kaymakamı'na onu tavsiye eder. Hafızolu'yu da ilk defa müdür vekili olduktan sonra dairede görür: "Yüzü güzel, barmda ye il, elinde tebih, boynunda en'amkesesi asılı!"

Bir zulüm hikâyesi

Ali Suavi, bir gün depo bahçesinde gezinirken müdür kona ı oraya bitmiş oldu u için, Hafızolu'nun mübarek duasını alayım der ve yanına girer: "Bir sofueyh ile bir mutekid genç ne konu urlar?" Tabii din bahsini açmı lar. İmdi hikâyeyi dinleyiniz: "Bu sırada içeriye bir zaptiye, köylü bir kan getirdi. Kan, devam var, dedi. Bizim sofu Hacı Hafızolu, er'an kayıt ve tescil etmek lazımdır, diyerek sa eline bir kalem, sol eline bir kâ ıt aldı. Gözlerini süzerek ve hükümet kaidesinden oldu u üzere, yüzü gülmeyerek, söyle, dedi. Kan ki köyünde dahi kimse-siz, evsiz barksız hizmetçi idi. Ta kadın ninesinden kalma, hepsi yirmi kuru eder etmez, toprak tencere ve keser sapı gibi birtakım e yasını köylülerden biri zaptetmiş . Bunların geri alınmasını ci er paralayıcı sözlerle rica etti. Müdür vekili e yayı birer birer zincirleme yazdıktan ve köylü çarı rılıp inkâr ederse ispat edip edemeyece im sorduktan sonra, ispat tarafını tercih etti ve herifi çarı rılmak lazım gelmedi i cevabım verdi. Kadma layarak dı an çıkmak istedi. Fakat Hacı Hafızolu ka larını çatıp, gözlerini belirtip, kaim sesi ile kayıt parasını ver de öyle git, diye haykırды. Fakir köylü para lakırdısını i itince dönüp, 'Aman A a, merhamet et, benden para isteme', dedi.

Hacı Hafızo lu dedi ki: ' Müdür senin hizmetçin mi? Kaç saattir sen söyledin, i te ben yazdım elindeki kâ-ıdı göstererek er'an resmini ver.' Köylü: ' er'an sözünü duyunca ne yapar, eriatın kesti i parmak acımaz. Kaç para oldu unu sordu. O felakete u ramı , musibet görmü , tövbe etmi Hacı Hafızo lu, ' er'an 60 kuru !' dedi. Kan altmı sözünü duyunca, ' Aman A a, padi ah ba ı için, evladın ba ı için, ben köyde hizmetçiyim, aman...' diyerek a lamaya ba ladıkça müdür, gerdanmda 'Delail i Hayrat' asılı olarak, zaptiyeye dönüp ' Al bu kanca ızı, müftüye götür, de ki, Hacı Hafızo lu bu kanca ızm yazdırdı ı eyler zahmeti için altmı kuru resim istiyor. Kitaba baksın, haber versin!' Zaptiye, kanyı odadan çıkardı.

Biraz sonra kadm a layarak yine geldi. Kara Müftü kara kaplı kocaman kitaba bakıp: ' Öyledir, altmı kuru lazım gelir!' dedi im bildirdi. Amma kendinin bunu vermeye kudreti olmadı mdan çocu unu yanında bir küçük o lan vardı kasabada birine besleme vererek para bulması için, zaptiyenin kendisi ile beraber dola masma izin diledi. Gittiler, çocuksuz döndüler. A dacı esnafından birine çocu u yıllı ı kırk kuru a vermi ler ve yirmi kuru pe in almı lar. Bu yirmi kuru u Hacı Hafızo lu'na verdiler. Kara Müftü kim idi? Simav'da vaktiyle onun çekti i musibetler

Hafızo lu'nunkilerden az de ildi. Hafızo lu aldı ı dört be likten ikisini minder üstüne bırakıp ikisini de ' Biçare fukarada para yok ki ne yapsınlar?' diye kadına acınarak bana vermek üzere uzattı. O vakte kadar görüp i ittiklerimle ba ım dönmü iken, bana uzatılmı parayı görünce aklım ba ıma geldi eline çarpıp yerimden fırladım, çıktım. Depo bahçesine girdim. Bu ne hal, bu ne itfa (fetva verme), bu ne eriat, bu eriatı ne suiistimal, bu ne hıyanet, bu ne devlet, ahalide bu ne cehalet, diye dü üne dü üne hasta oldum. Güç hal ile medreseye gittim. Ondan sonra Simav'da oturmayıp stanbul'a dönmek üzere Bursa yolunu aldım. Hafızo lu fıkrası 1275 (1859) abanında olmu tur. Bu fıkradaki zulüm, kalbime açılan birinci yaradn. Ondan soma gördü üm memleketlerdeki vakalar, hep bu yaraya tuz ekti!"

Bu iki küçük hikâyeden, Ali Suavi'nin nasıl bir halk çocu u oldu unu ö reniyoruz. Ö renme ve ö retme a kı ile yanan, haksızlı a isyan eder bir ruhu vardır. Yalnız kitap de il, hareket ve te ebbüs adamıdır. "Bir eyler olmaya", "bir eyler yapmaya" hazırlanmaktadır.

Devrin inkılapçılarından hiçbirinin hayatı böyle halk yı nları içinde, halk ıstırabı ile acılanarak ba lamamı tır. Tanzimat veziri halka yukarıdan bakar. Tanzimat edebiyatçısı, halk içine inmez.

Âli Pa a'nın daveti

Anadolu dola malarında tamtabildiklerine kendini saydıran, müdür, kaymakam ve valilerden itibar gören Küçük Hoca, Sadrazam Âli Pa a'nın daveti ile İstanbul'da devlet adamları meclisine girdi. Devrinin idaresi üzerine esaslı fikirler edinmiştir: "Cümle memurlar içinde adaleti sever çok kimseler gördüm. Fakat zalim bir idareye alet olageldi ini itirafeden bir adil görmedim." Zulme karşı isyan edecek kadar cesur de ildirler. Halk gibi, resmi vazife ba ındaki aydınların iyi takımı da boynunu bükerek de i mez bir kadere karşı tevekkül (i i Allaha bırakma) içindedirler.

Ali Suavi ile dostluk eden kaymakamlar, mu tasarrıflar, valiler, azılı dü manlarından duymadıkları tenkit ve itirazları onun yumu ak a zından i itmişlerdir. Yine Ali Suavi'nin açtığı bir a ar (üründen alman onda bir vergi) meselesini tahkik etmek için Filibe'ye gelen Edirne Valisi Hur it Pa a, Filibe Mollası Celaieddin Efendi'ye demi ki: "Filibe Kaymakamı Ata Bey'in Suavi Efendi hakkında yazdığı inha (atama önerisi), cebimdedir. Bunda Suavi Efendi'nin peygamberden küçük, fakat evliyadan büyük tutuldu unu görüyorum. Tuhaf ey... Sonra ne oldu ki, aralarına böy

le bozukluk girdi?" Ali Suavi diyor ki: " urası ho tur, herhangi memur ile bozu ursam ne o bana ne ben ona kin beslemezdik. Eskiden tanı mı olduklarımla hâlâ bugünkü günde içimizde dü manlık olmayıp birbirimizi severiz. Demek ki, benim kimsenin ahsına ve hususi haline kinim yok. Kimsenin de bana olamaz. Suç varsa politika suçu! Ben Fuat Pa a'dan ne zarar gördüm? Camide dersime gelirdi. Sofrasında beraber yemek yedik. Birlikte oturup sohbet ettik. Ancak bulundu u mevkii ve elindeki kudreti suiistimal edi inin aleyhinde bulundum. Bulunurum. ahsına gelince, hâlâ, Allah'tan ma firet bulması için dua ederim."

Ali Suavi yirmi otuz yıl içindeki, hatta son zamanlardaki ıslahat (iyile tirme) yapılarından ço unun temeli "kumdan ibaret" oldu u fikrindedir. "Maddi kanunlar esası üzerine maddi nizamlar konmadıkça devletimiz için beka (süreklilik) tasavvur edemezdim. te bu fikirlerle Rumeli'de seyahat etmekte iken, ötede beride, bir bir Mustafa Fazıl Pa a ismi duymaya ba ladım. Bizzat padi aha:

E er ıslahat yapamazsanız Osmanlı padi ahlarının sonuncusu olursunuz, demi .

Bu Fazıl Pa a, 'hakimane davranmak' özü ile saman altından su yürütmeye çalı anlardan olmayıp fedakâr, cesur ve devlet mevkiine muhtaç olmayan bir

zat imi , diye i ittim. Kulak dolgunlu u beni kendi-
sine â ık etti."

Bu son sözlere dikkat ediniz. Ali Suavi, sonuna kadar, fikir davasını devlet ikbali ile de i enlerin, korkak ve döne klerin, açık hareket etmekten ve bu-
nun bütün sorunlarını üzerlerine almaktan çekinen-
lerin hasımını ve bu yüzden tek basma kaldı ı da ola-
caktır.

Memlekette kovulan Mustafa Fazıl Pa a, Pa-
ris'te iken Ali Suavi stanbul'da, ehzade Camii'nde
ders okutmaya ba ladı. Bir gün Filip isminde bir Er-
meni, bildiklerinden biri vasıtasıyla yanma geliyor.
"Muhbir" adında bir gazete çıkaraca ından bahse-
derek, Ali Suavi'nin de yazmasını istiyor: "Ben ga-
zetesini vasıtalık eden Tefik Efendi'ye yazdırması-
nı, aralıkta benim de bazı eyler verece imi söyledim.
Filip, gazeteyi çıkardı. Tefik Efendi'yi de muharrir
tayin etti. Birinci nüshasını tamamen ben yazdım.
Sonraları da makaleler verdim. Bu i e parmak sok-
maktan maksadım, vatanımız gazetelerinin köhne in-
salarımı ve eski manasız medhiye usullerini bozmak-
tı. Hem o lisanı bozdum, hem de memleketimize hür-
riyeti soktum.

"Hürriyet memlekete girecektir"

Hatta o vakit Meclis i Vâlâ (Danı tayın 1837'de kurulan ilk benzeri. Tam adı; Medis i Valayı Ahkam] Adliye) azasından Ziya Bey'in yanında bazı büyükler:

Muhbir gazetesi edeb yolundan çıkıyor,
Dediklerinde, Ziya Bey:

Memleketimizde sa ırlık duvarına Takvim i Vekayı bir çivi ili tirdi. Soma Ceride i Havadis o çiviye bir çekiç, daha soma Terceman ı Ahval ba ka bir çekiç, nihayet Tasvir i Efkar da bir çekiç vurdu. İmdi bir Suavi çıktı, eline koca bir tokmak alıp çiviye öyle vurdu ki, sonuna kadar duvara girdi. Bu asır o duvarı delecek, kulakları açacaktır. Bunu mukadder bilmeli. Deli i kapatırız zannetmeyin. Hürriyet memlekete girecektir, demi oldu u o zaman i itil mi tir."

air Ziya Pa a " iir ve n a" makalesinde Muhbir'in üslubunu sade Türkçe'ye misal gösterir. Ali Suavi'nin dil üzerine dü ündüklerini ileride görece iz. Ancak Muhbir gazetesinin 29 ve 37'nci sayfalarında o zamanki gençlere ve gazetelere ö üt veren iki yazıdaki fikirlerini kısaca toplayalım. Esas, kendi tabiri ile, "Herkesin anlayaca ı Türkçe"dir. "Ziraate dair bir kitap okuduk. çinde 'telkih' kelimesi var. Niçin 'a ı'

denmemi tir? Bir bahçivana bu kitabı anlatabilmek için on be sene ilim mi (1) tahsil ettirece iz?" Ba - ka bir yazıda konu uldu u gibi imla fikrini müdafaa eder: "Ah am" de il "ak am" "Yohsa" de il "yoksa". Konu uldu u gibi yazılmasını ister. "Eskiler herkesin söyledi i ve anladı ı lügatlarla yazmı lar!"

Yalmz bu son satırlar bile Ali Suavi'nin devrinde ne kadar ayrıldı ını gösterir. Konu uldu u gibi yazmak: Bu fikir, 1908 Me rutiyeti'nden somaki Fecr i Ati mektebine bile yabani gelecektir. Arada eski in ayı devam ettiren daha üç mektep vardır.

1866'da çıkan Muhbir gazetesine yazdı ı zaman Ali Suavi 26 ya larında idi. Bazı makalelerinde onun bu devirdeki fikir hususiyetlerini belirten ı ık parçalan görüyoruz. "Say (Emek) ve Medeniyet" yazısında, çalı mayı arttırmak için, ihtiyaçlan arttırmak lüzumunu ileri sürer.

Zaruri sayılmayan her eye o vakitler "ziynet", imdi "lüks" damgası vuran dar softa görünü ü ten kid ederek insan vücudundan misal verir: "Allahm ef'alini de bile ziynetler varmı . Medeniyetle husule gelen ihtiyaçtan fazla ziynetler dahi böyledir." Kendimizde olanı kaybetmemek artıyla her nerede her kimde görürsek, rastgeldi imiz ilmi, sanatı ve hikmeti almalıyız, der.

(1) "Medresede Arapça mı ö retece iz?."

Ali Suavi'nin Muhbir gazetesindeki ba lıca tartı malarından biri medreseler hakkındadır: "Halkı, okuyunuz, diye te vik ediyoruz ama, ne okuyalım nasıl okuyalım ve neler okuyalım, diye bize sual etmeler cevap veremiyoruz. Medrese usulü okuyunuz, desek bu türlü okumakla tahsil en a a ı on be sene sürer. Hele u on be senede ö renilecek eyler ise dört senelikten ibarettir." Soma herkes hoca mı olacaktır? Tüccarlık, askerlik, esnaflık, kâtiplik, lazım de il midir? "Tüccardan bmnin o lu büyüdü ü vakit babasının i ini uygun ve düzgün yapabilmek için Arapça bablan, tasrifleri ve i'lalleri (Arapça kurallarından biri) ö renece i yerde mektup yazmak ve türlü tüccar defterleri tutup ticarethane usulleri ö retilse daha faydalı olmaz mı?"

Ali Suavi, medreseler üzerine esaslı tenkitleri daha ileride yazacaktır. "Tevhid i tedrisat" (ö renim birli i) dedi imiz inkılabın da müjdecisi olur.

Anadolu'nun imdilik bazı yerlerinde, Ali Suavi devrinde olanlardan da geri kafalı yobazların yine o zamandakilerden daha ileri eriat dersaneleri açıp, cumhuriyetin 27'inci yıl çocuklarımız sivil mektebe gitmekten alıkoydukları dü ündükçe, Muhbir tenritlerinin, yüzüncü yıla do ru yakla tı ı günlerde da hi henüz tarihi olamadı ma ne kadar içleniyorum.

Zamanın e itimi

Zamanının e itim ve mektep meseleleri üzerine geni çe bir fikir verebilmek için bu yazının ba ına Ali Suavi'nin hicve benzer bir yazı ım alıyorum. Memlekette birçok de i iklikler olmasına ra men yine bu yazıdaki bazı tenkitlerin bugün de do ru oldu unu görmek acıklı de il midir?

Ali Suavi Muhbir gazetesinin 8'inci sayımda bir Müslüman manavm o lu a zmdan öyle dert yanıy o r: "Babam stanbul'da evlenen Kayserili bir manav iken beni be ya ında mektepe verdi. Yedi sene devam edip on iki ya ında çıkmı sam da, ebced (Arapça harflere sayı de eri vererek hesap yapmak) ve tecvid (Kur'anı usulüne ba lı kalarak okuma) kuvveti ile babama mektup yazmak ve defter tutmak gibi bir ey yapamadı ımdan, daha eksi i vardır, diye ahbaplarından bir hoca efendi beni derse ba lattı. Babamın manavlı mda gözüm olmadı ından boyuna okumak istedim. Sarf, nahiv, belagat, mantık, fıkıh, kelam, hikmet, ulûm u be eriyeye ve hikemiyyeden ne varsa okudum. Tahsil yolunda pabuç sürtmü , gün geçirmi biri oldu umdan imdiye kadar kazanmı veya kaybetmi olduklarımı hulasa olarak söyliyeyim: Sarfdan pek çok i'lal ve tasrifbelledim. Na

hiv'den pek güzel i'rab yapardım. Lakin Arapça söylemesini ve yazmasını hâlâ beceremedim imden, bu iki ilimden istifade etmedim desem do ru söylemi olurum. Belagatten hayli ıstılahlar ve tabirler ezberledim ama, ne Arap iirinin meziyetlerinden anlayabilirim, ne de Arapça bir kıta yazabilirim. Mantıktan Külliyat ı hams, tasrifat ve ıslahat ezberledimse de garazsız söylemek lazımsa, evveliyat, zanniyat ve vehmiyatı birbirinden ayıramıyorum. Çalı madım, desem, hayır çalı tım. Kitabım yoktu, desem, hayır vardı. Herkesin okudu u gibi okumadım desem icazete (diploma) kadar hocalık usulü üzere okudum. Alim oldum, desem, korkuyorum, çünkü benimle ülfet edenler bilirler ki, iki satır Türkçe okutup anlamlı bir ey yazamıyorum, on be yıl çalı tı m Arapça lisam üzerine dört lakırdıyı bir araya ne getirmek ne de yazmak elimden geliyor."

Manav o lu ile ahbaplarından biri arasında öyle bir konu ma olur:

" Faydasız ömür telefbahtsine (Ya amı bo una harcama konusuna) gelince hep beraber a layalım, fakat ne kaybettiniz?

Bir hüner ve sanat sahibi olamadım. htiyaçtan kurtulamadım.

Ke ke hem okuyup, hem babanm sanatı olan manavlı ı terketmemi olaydın.

Behey karde , okumak, yazmak nedir, ne içindir, bilir miydin? Bizim mahalle mekteplerinin halini bilmez misin? Zannederdik ki, okuyan yazan adam, esnaf olma a layık de ildir. Devlet memuriyetinde kullanılmalıdır. Sen de böyle bilmez miydin?

imdi de böyle... Maarifnedir, kimsenin anlamı yok. Bir tüccarın o lu okudu u vakit babanın cehaleti yüzünden gayr i muntazam (düzensizce) idare edegeldi i ticareti, kendi ilmi ile bir güzel ve düzgün yolda yürütmek hatırına bile gelmez.

istanbul bir hale gelmi ki, anasından do an çocuk devletin hazinesine a ız açıyor Dört lakırdı belleyenler büyük meclislerde aza olmayı istiyorlar.

Bir payitahtm yüzde sekseni hüner ve sanatla para kazanmak ve kendini ihtiyaçtan kurtarmak yollarım bırakıp da yalnız devlet hazinesine a ız açarsa ne olur?

te görüyoruz ya... Para kazanabilecek bir sanatın Müslümanlardan ehli var mıdır? Dört manav, sekiz helvacı kabilinden kimsenin görü me e tenezül etmedi i kimseler kalmı . Bunlar bile gitgide a a,

bey, efendi gibi para etmez unvanlara tamah ederek, sanatlarını terketmektedirler. Maarif nedir ve ne içindir? Bunları anlamadıkça, ekseriyetin ulûm ve maârif zannemisinin zarardan başka bir şeyi yoktur. Maârif böyle sanılırsa sanayi meydana gelmek ihtimali yoktur. Maarif devlet hazinesinden böyle yere maaş almak içindir, itikadı devam ederse terakki (ilerleme) mümkün olmaz."

Muhbir gazetesinin önemi

Muhbir gazetesinin gerek üslubu, gerek nerettiği fikirler her tarafta büyük akisler uyandırmaktadır. Bunu sık sık gelen mektupulardan anlıyoruz ve Halep'ten gelen bu mektup Türkçeleme tarihinde bile yer tutabilir ve dilde sadeleşme ile özleştirme cereyanlarının nasıl yan yana doğduğunu gösterir: "Muhbir'i baştan başta okudum. Sevincimden ayaklarım yere basmıyacak bir kılığa girdim. Bunu her kim yazmış ve yazıyorsa Tanrımtı bunu kolay getirsin! Kendisinden sonra gelenlere iyi örnek bırakma emek vermek ne yavuz ya amaktır. Tanrı eksik eylemesin. Yurdumuz böyle usulların (2) gölgesi altında ilerlemekte ve bilgilerin yönünden yeryüzü güzellenmektedir. Burası düşünülse kolayca bilinir. Yurdumuz için onların bu çalıp çabalamaları bizce pek beşenildi. Bizi yoktan var edenin yardımını anlarla beraber olsun!"

Muhbir çıktıktan vakitler, Girid hadisesi vardır.. Ali Suavi bundan sonra emirde mümayiller yaptırmak, nutuklar söyletmek, Muhbir gazetesinde de iane (yardım) sütunları açtırmak ve bu fırsatla vatanperverlik duygularını coşurtmak için durmadan uğraşıyor:

(2) Uslu Hâkim

"Bir aralık Muhbir gazetesinin sahibi Filip, Nord gazetesinde Mustafa Fazıl Pa a'nının katib i sır imza sıyle çıkmı olan Jöntürkreisli i beyannamesini Türkçe'ye tercüme ettirerek gazetesine koymu . Bundan benim haberim yoktu. Kaldı ki, Babîâli tercüme ve basmayı bana isnat etti. O tarihten, Fazıl Pa a taraftarı addolunma aba ladım. Çok geçmeden Belgrad kallesinin tarihini yazdım, verdim. Filip bastı. Bu tarihte kaleyi fethedenlerle verenlerin isimleri geçtikçe kullandı ımız tabirler Ali Pa a'ya pek tesir etmi . Gazete bir ay tatile u radı. Fakat tatil karan tebli olunmazdan önce, kırk milyon nüfusun hayat ve mematı (ölümü) vükela namı ile birkaç ldm enin eyadi i mut lakasmda (yetkileri içinde) bulunmaktan ise, milletin intihabı ile be altı yüz kimseden mürekkep bir Meclisan mü averelerinde olmak elbet hayırlı oldu na dair bir makale yazıp ne rettirdim. Belgrad tarihi ve Millet Meclisi makalesi, soma Girid Cemiye ti'nin ehemmiyeti ve gece gündüz birle mekte olduğum küçük büyüklerle geçen siyasi bahislerin gürültüsü Babîâli'yi uyandırdı. Ta ki bir ak am ezan vakti Ethem Efendi nammda bir tefti memuru gelip:

Seni Zaptiye ubesi muavini Mustafa Pa a bekliyor, dedi.

Derhal kalktım. Beni zaptiye kapı ma getirdi, bir güzel odaya koydu. ki tefti memuru da gelip yanıma oturdular. Anladım ki, tevkif olundum. O gece

orada yattım. Sabahısı Zaptiye Mü iri Hekim Ali Pa a yanına ça ırıp Zaptiye Müste arı ve Muavin Mustafa Pa a hazır oldukları halde sigara içtik, kahve içtik, ruh bahsi açıldı. Nihayet Mü ir Pa a dedi ki:

Sizi muvakkaten seyahate gönderecekler. Hasbelicap (Durumun gere i) bir eydir. Katiiyen ili ik etmeyiniz!

Kim gönderiyor, nereye gidece im? Sebep nedir? diye sual ettimse de 'hasbelicap'tan ba ka bir açık cevap vermedi. Mü ir kalktı gitti. O gece orada kaldık. Gece müfetti : *** (3) vasıtasıyla bana bir havadis geldi ki memur ve ahalden yüz elli kadar kimse birikip zaptiye kapı ma gelerek beni hükümetten istiycekmi . Hükümet vermezse zorla alma a ittifak etmi ler. Haberi getiren zata böyle hareket olunmamasını tenbih ettim. Vakıa tenbihe de ihtiyaç kalmadı, sabah oluverdi. Beni bir alay zaptiye depdebesi ile zmir vapuruna getirdiler. 'Hasbelicap' vapura bindik. 'Hasbelicap' yammıza takılan Mülazım Hüseyin A a ile zmir'e çıktık. 'Hasbelicap' Kastamonu'ya gittik. Vardı ımızda memur, Vali Hamdi Pa a'ya zaptiye mü irinin mektubunu verdi. Bu mektup 'Ali Suavi efendi bu kere hasbelicap Kastamonu canibine izam olundu un'dan (tarafına gönderildi inden) ibaretti.'

(3) O vakit ya amakta oldu u için ismini saklamı tır.

Kastamonu sürgünü

Vali Hamdi Pa a Kastamonu'da Ali Suavi'ye dostça davrandı. İstanbul'daki tanıdıklanıyla yazı a bildi i için sürgünde pek de sıkılmadı. Ora talebesi ne Mir'at okuttu. Kastamonu'da kaldı ı iki ay içinde "Devlet nizamlarına, servet ve kuvvetine dair" Türkçe bir kitap yazdı. Kitabın ismi udur: "Sen, gemidesin!" Bundan ba ka zamane vakaları hakkında "Mün iyane" arabi bir risale, iki cilt de " ark'ta mevcut ilimleri tarif ve Garp'takilerlemuvazene " e den bir eser daha yazdı. kinci cildin sonunda Türk dilinin, Türk yazısının, Türk imlasının nasıl ıslah olunması lazım geldi i üzerine münaka alar yaptı ı nı söyler. Yazdı ı kitapları ço altıp, da ıtmak adeti oldu undan, üç talebesini gece gündüz bu i için ça lı tırdı.

Sürgün hatıraları arasında der ki: "O vakte kadar Mısırlı Mustafa Fazıl Pa a ile bir münasebetim yokken, Kastamonu'ya biri çıkıp geldi. Bu adam Fazıl Pa a tarafından 90 Osmanlı lirası getirip pa anm beni Paris'e istedi ini tebli etti. Ben tereddüt edip Av * rupa'yakaçmayı ihtiyar etmedim. Bu adam (***) pa anın adamlarından (***) a a idi. Ondan soma hükümet tarafından bana maa ba lanaca ı ve İstanbul'a dönece im hakkında bazı resmi sözler geldi.

Bir per embe günü idi. Mustafa Fazıl Pa a'mn ikinci bir adamı çıkageldi. Beni alıp gizlice stanbul'la götürmeye memur oldu unu, oradan pa anın vekilleri Paris'e yollayacaklarını beyan etti. Elime de bir mektup verdi. çinde der ki: 'Geçende size 90 lirayı Mustafa Fazıl Pa a gönderdi. Paris'te sizin gelmenizi bekler. Maksadı size Avrupa'da bir gazete yazdırmaktır. stanbul'da hurufat da satm aldı. Harfler sizden evvel Paris'e varır. Hakkınızda hürmetle beraber refah ile mai etinizi (geçimli inizi) taahhüt eder. Avrupa gibi serbest bir yerde mezalim aleyhine iddetli eserler yazmak millete büyük hizmettir. Zahmetiniz stanbul'a Beyo lu'na kadar gelmektir. Orada sizi bir adam görecektir. Ona teslim olunuz.'

Mektubu okuyunca getirene:

Haydi sen bu handa otur. Yarın saat dörtte u hamama gel, soyun, konu uruz!., dedim. Gitsem mi, gitmesem mi, dü üncesine daldım. Gitmeyi gönlüm hiç istemezdi. Halbuki iki sebep beni gitmeye cebre derdi. Birinci sebep, Mustafa Fazıl Pa a'mn 'Hünkâra mektup' diye ne retti i risaleyi elime alıp okudukça, âleme kar ı gayıssızlı m (ihtirassızlı nı) ilan eden bir zatı elden gelen hizmetle küwetlendirmek hedefi idi. ikinci sebep, Babıâli Fazıl Pa a'mn beni Paris'e kaçırmak üzere adam gönderdi im haber almı , o adamı ve evimdeki evrakımı tutturmak üzere me

mur gönderecek diye stanbul'dan mektupla aldı ım havadis idi."

Ali Suavi'ye stanbul'dan verilen haber do ru i di. Nitekim Ali Suavi Kastamonu'dan kaçtıktan sonra, iki memur vali Hamdi Pa a'ya zaptiye mü iri s-mail Pa a'nın "Mahrem" bir mektubunu getirdiler. Bumektup somadan Paris'te Ali Suavi'nin eline geç-ti. Ulûm gazetesinde çıktı. Mektup Ali Suavi'nin ka-çaca ı haber alındı ı, hemen evine varılıp evrakın bir torba ile stanbul'a yollanmasını, efendinin oradan kaçması büyük mesuliyete sebep olaca ı hakkında-dır. 10 Mayıs 1823 tarihlidir.

Kaçı hikâyesi hayli meraklıdır. "Adamı tenbih etti im hamamda gördüm. Gitmeye karar vermi ol-du umdan ak am hava kararınca eve gelmesini söy-ledim. Geldi.

ki beygir bul, nebolu caddesi üzerindeki me-zarlıkta seni beklerim, dedim. Onu gönderdim. Bazı evrakı yaktım. Bazısını da aldım. Arkama bir aba giydim, sangı belime sardım. Karanlıkta fesle soka-a çıkıp mezarlı a gittim. Herif geldi, bir beygire de ben bindim. 1284 muharreminin 14'üncü cumartesi gecesi idi. Yola dü tük. Sabahısı nebolu'ya eri tik. Yani pek çabuk gittik. Halbuki vapur günü de il. Ga-rip tesadüf, Trabzon vapuru fırtınaya tutulup gecik-mi oldu undan bizim nebolu'ya gidi imizle bera-

ber o da geldi. Hemen acentenin sandalına atlayıp, vapura ve kamaraya girdim. Ertesi gün vapur İstanbul Boğazı'na vakitsiz girdi inden Büyükdere'de demir attı, kaldı. Ben de güverteye çıkıp gezmek istedim. Meğer Kastamonu Valisinin ve muhasebecisinin haremelerini uşaklar, İstanbul'a götürüyormuş. Beni tanıdılar, aynalık etmek istediler. Tanımamazlıktan gelip kamaraya döndüm. Kamaraya hizmetçi gelip güverte üstünde bazı adamlar senin için kaçmış filan gibi lakırdı ediyorlar, dedi. Arkasından bizim adam gülererek: ' Ah yakayı ele verdik!' deyip yıldı. ' Ne oldu?' dedim. ' Ne olacak? Niçin dı arı çıktın? Burada bir iki herif var, hoca kaçmış diye söyleniyorlar' dedi. Fakat dünyada her i in para ile beceriliverdi ini bildi inden kamaratın eline bir altın sıkı tırdım.

' Beni şimdi karaya çıkar!' dedim. ' Nasıl yapalım?' dedi, yukarı gitti. Tesadüf bu ya, meğer vapura bir sandal ekmek getirmişimi. Kamarot bu sandala bir i aretle dümen altına saklar ve bizi alıp kış üzerinde dola tırırken: ' ininiz!' der. Biz hemen iplere tutunup sandala iner, karaya çeker, çıkarız. Ama Beyo lu'na bizi o gece götürecek bir vasıta bulamayız. Nihayet yürüyerek Tarabya'ya gelir iki çifte bir kayıkta Beşiktaşı iskelesine kavieder, çekeriz. Muharrem'in 17'nci gecesi... Hava açık. Ay Boğaz'ı görmü varaklamı ... Kürekten su fısırtısı kulağa hazin

hazin dokunma a ba ladı. Dü ündüm ki, benim bu yerde topra ım olsun, ben de bu yerin en namuslular ı aras ımda bulunmak iddias ımda bulunay ım, ya ben neden bu yerden mehcur (uzakla mı) oluyorum? Acaba ömrüm vefa edip de bu yerleri bir daha görecek miyim? Haydi bakal ım, dehrin de i ikli i çoktur, hele bizim gibilere... Kastamonu'ya gönderilirken Anadolu'da dile dü ürmek için söylemi oldum bazı iirler ki, Bolu'da saz â ıklarına tanzir ettirmi tim (Anlamca benzerini söylemi tim.), kayıkta onları okurdum. u beytim bana o gece ne kadar ho gelirdi:

Çekerler tir i çevri sine i gayretke e lakin

Bu yolda tir i çevre sine germek kahramanlıktır

Zulüm okunu kutsal eyleri savunmanın gö - süne çekerler ama .

Bu yolda zulüm okuna gö sünü açmak kahramanlıktır

A zıma geleni de vezne sokardım. Bunları söylemekten maksad ım, ne mecburi seyahatten, ne de o gece kayıkta so uktan titreyi imden, hiçbir eyden kırılmayıp bilakis kendi halimden memnun idim. Sadet dedikleri de gönül rahatlı ından ibaret de il mi?

Be ikta 'a çıktık. Sürücü beygirleriyle Fazıl Pa a'nın vekili Avusturyalı Mösyö Doç'm evine indik. Pa a'nım Paris'te beni bekledi ini, ne kadar para is

tersem vermeye hazır oldu unu söyledi. Bende be on kuru oldu undan Paris'e gittikten sonra parayı ne yapayım, diye almadım. Mösyö Doç o günlerde nezaret altında oldu undan beni bir ba kasının evine misafir verdi. 18 muharrem sabahı bir sandalla Mesajeri kumpanyasının Marsilya vapuruna girdim. Kastamonu'dan beraber geldi imiz adama para vermi tim. Bana bilet, bir kat pantolon, setre, yelek, sa ko satın aldı. Kamaranın kapısını sürmeleyip uykuya yattım."

Vapur Misina limanına girdi i vakit, güverteden etrafı seyreden Ali Suavi, bir sandal içinde iki fesli görür: "Dikkatle baktım. Birini tanıdım, Meclis i Va la azasından Ziya Bey (air Ziya Pa a). O da beni tanıyıp karaya do ru i aret etti. Sandal da sahile do ruldu. Vapurda bana ara sıra a inalık eden bir Ermeni çocu u yanıma gelip:

Tanır mısınız, Ziya Beyefendi, dedi.

Bir iki kurcaladım, anla ıldı ki, Fazıl Pa a gazete-ye mürettip istemi . Bu çocu u bulmu lar. smi Agop...

Yolcular Misina'ya kadar ba ka vapurla gelmi ler. Ziya Bey'in yanındaki fesli zat da tercüme odası hülefasmdan ve Tasvir i Efkâr gazetesini muharriri Kemal Bey (Namık Kemal).

Beylerin kaçılırlarının sebebini sordum, stanbul'da kalmadıklarına esefettim. Ziya Bey dedi ki:

Bilirsin ki evim hürriyet ve hak taraflısına açıktır. Ali nazarında suçlu gibi idim. Fazıl Pa a mektubunun Türkçe tercümesi benden bilindi. Kıbrıs muhtasarıflı ına tayinim iradesi çıktı. Sadrazam daha ne yapar, bilmezdim. Avrupa'ya bir seyahat da isterdim. Fazıl Pa a hayli vakittir beni ister, mai etimi taahhüt eder, bir kere onu görüp efkârını anlamak istedim. E er hesaba gelirse bir serbest memlekette oturup zalim idare aleyhine paçaları sıvarız.

Kemal Bey Sen Kastamonu'ya gittikten sonra beni de Tasvir'e yazmaktan menettiler. Erzurum valisi muavinli i verdiler. Paris'te Fazıl Pa a seninle beraber gazeteye yazmak üzere beni de ister. Do rusu Ziya Bey'i de savu ma a te vik ettim. Öyle de il mi, beyefendi? te geldik?

Marsilya'dan trenle 1284 (1868) muharreminde per embe sabahı Paris eririne girdik. Do ruca Mal herbe bulvarında Fazıl Pa a 'nm evine indik. Haber verdiler, çıktı, memnun oldu:

Benim servetim size de kâfidir, aman çalı alım, artık ne olacaksa olsun, ebette bir ey yapalım."

Orada biraz dinlendiler. Pa a kendilerini bir yer bulunmak üzere o vakit yardımını ile Pepiniere sokasında oturan inasi Efendi'ye yolladı. inasi Efendi onlara aynı sokakta dört numarada odalar buldu.

Halkı uyandırıp aydınlatmak

Bu bir gazetecidir. Gerçi hocalı ı sırasında Muhbir gazetesine öyle bir ilmi ve siyasi tetkikler dergisine benzer. Fakat Ali Suavi'nin belirgin karakteri inkılapçılık oldu u için, dersini de, vaazını da, bilgi ve yazısını da bu u urda kullanmı tır. Maksadı halkı uyandırmak ve aydınlatmak, devleti maddi manevi bütün tesisleri ile yeniden nizamlıyarak kurmaktır. Kırkyayında ölen, ömrünü dolaarak, saklanarak, kaçarak, cemiyetler kurarak ve çok defa kendi el yazısından kendi kopya çıkararak geçiren, eserlerinde hemen her eyden, hendeseden, ekonomiden, co rafyadan, hesap, tarih, edebiyat, dil, din ve siyasi ilimlerden bahseden Ali Suavi'yi bir ihtisas adamı örne i gibi gösteremeyiz. Hatta yazılarınının bir kısmında derinlik de bulamayız. Eserlerinin sayısı yüz yirmi yediyi tutuyor. Büyük bir kısmı basılmamı tır. Bir kısırmm adı bile unutulmu tun Ben bütün bu da ınık yazılarda bazen ara sıra, bazen sık sık çakan ı ıklardan bir aydınlık toplama a çalı tım.

Durmaksızın, yorulmaksızın ve yılmaksızın hakikat bildi i eyleri ö retmek için çırpınıp durur. Paris'e sı man, ak ama bir ö ün yeme i nasıl bulacağı bilinmez bir Türk delikanlısının, bir yandan gaze

tesisi ite u ra arak, bir yandan koskoca resimli bîr ansiklopedi çıkarma a kalkı masındaki cesaret, ancak inanmı bir inkılapçının a kından ve evkinden ba ka ne ile izah olunabilir? Ansiklopedinin adı: "Kamus ul ulûm vel Maarif "tir. O, yalnız bir ey dü ünür. Türkiye'ye bir ansiklopedi lazım mıdır, de il mi dir? Zorluklarım hesaba bile katmaz. Böyle bir te eb büsü ba arabilmek için iki engel vardır. Biri, paradır. Kendi söyledi ine göre ansiklopediye yirmi bin resim lazım. Her biri be franga kazılrsa, yalnız bu dört, be yüz bin kuru tutar. Matbaa masrafı da ayrı. Fakat o maddi zorlu un çaresini bulmu tur: 32 sayfa lık Ulûm gazetesinin 17 sayfasını Kamus'a ayırmak! İkinci engel, Kamus'a kaynaklık edecek kitapları bulmakta idi. imdi mademki, Paris'tedir. Bu engel de kalmamı tır. Kendisine soracaklar:

" Kamus'u tamamlamak için uzun yıllar ister. Ömrün yetecek midir?"

Ben ba lama ı taahhüt ettim, bitirme i taaah hüt etmedim, der. Fakat böyle dü ünmekten bile he men cayar:

" Niçin olmayacakmı ? Kamus'u iki yüz elli bin satır hesap ediyorum. Biner sayfadan on cilt. Henüz 32, 33 ya ındayım. Bugüne kadar a rı sızı görmeyen bir Suavi'ye 26 yıl daha ömür çok mudur?"

Gazetecilik mesle i üzerine dü ünü leri unlar

dır: "Bir gazete niçin satar? art hürriyet midir, paramıdır, üslup tatlılı ı mıdır? Hayır! Beka için art, bir gazete bir fikir tarafı tutmalıdır. O vakit o fikrin taraftarları da gazeteyi tutar. Dü se kaldırırılar. Londra gazetecilerinin her biri bir fıkraya taraftar oldu u için yarar. Gördü ünü, i itti ini derleyip toparlayıp, ecnebi-lerden tercüme edip beyaz kâ ıtları karalayan stanbul gazeteleri ki maksatsızdırlar, payidar olamaz."

Gazete dilini, haikrn anlayı na indirmek için, eski in anın (cümle kurmanın) tam tersine bir yol tutar. Gazetecinin vazifesi de edebiyat marifetleri göstermek de il, halkı aydınlatmaktır. O vakitler bir efendi:

Bir Muhbir'in yaptı ı i e balon, demi .

Ali Suavi Muhbir'in yanında Hürriyet ve Ulûm gibi yenilerinin ortaya çıktını övünerek söyler ve: "Halk yakında haklarını anlayacaktır!" der.

Yazılarında padi ah, vezirler ve pa alar için hürmet sıfatları kullanmaz: "Hani padi aha, malik i ri kab ül ümem, vezire, vekil i mutlak, düstur u mü kerrem, denilen hani rical ve kibara, keramet buyurdunuz, azad kabul etmez köleniz, can ve ba ımız yolunuza kurbandır, diyen gazeteler, hani beni asfar çıkacak stanbul'u alacak, anın am, evveli am diye yazanlar? Bunlar gittikçe azaldı. Azlan da Muhbir, Hürriyet ve Ulûm gazeteleri kırdı ve kırmakta!"

Bu bakımdan tam bir demokrattır. Birinci Abdülhamid'e, resmi yazılarda "bende" "kul" kelimelerinin kullanılmasını yasak etti için rahmet okur: "Ben anlamam ki çar ıda Apostol'un yapıp sattı ı amdan saraya alınırsa neden emadan ı hümayun olur? Ya Kubbealtı te rifatı? Saçak öpme adeti? Hani o günkü pa alar, kibarlar cicilerini takınırlar, Kubbealtı'nda kurbanlık koyun yahut süt dökmü kedi gibi uslu uslu dururlar?

"Ya birtakım kirli, kokmu , ayakları yalayan, o ayakların pis topraklarına yüzünü gözünü bulayanlara ne dersiniz? Nasıl yüzlerinizi tırmalamaz, dillerini burmazsınız? Öyle ya, Türkçesi söylenince kabul etmem, diye inkâr ederler, fakat Arabi, Farisi kelimelerle kadem i mübareklerini büs etme e, hakipay i alilerine rumalide olma a (mübarek ayaklarım öpmeye, ayaklarının topra ına yüzümü sürmeye) geldim, diye i renmeden her dem söylerler."

Ulûm gazetesinin 977'nci sayfasında bir yazısı var. Sultan Abdülaziz Paris'te iken ne redilmi tir. Ba ta Bizans'm mübala alı te rifatından bahseder. Bundan seksen yıl önceye kadar Fransa ve ngiltere'de, o günkü stanbul'a yalan te rifat oldu unu söyler. imdi de Çin fa furu kendini bütün meliklerden büyük sayar. Öyle ki Avrupa devletlerinden elçi geldikçe, Avrupa'daki kullan kendine borçlu oldukları

tazim ve tekrimi takdim eylediler, diye hazzeder. Siyahlılar kendi dillerinde "altın" manasına gelen "dal" kelimesini yapı tırmaksızın hükümdarlara hiçbir ey söylemezler. Mesela "Hükümdarın altın a zından çıkan altın söz" yahut "hükümdarın altın gözünden altın bakı aldı" derler: "Hâlâ bizde ve acemde padişah ve şaha ait her eyi "mübarek" ve "hümayun" vasfı ile zikrederiz. Çeşitli hümayun, deriz. Bazen de hiç kimsenin arayıp da bulamadığı sadeti bu yerde kullanırız. Dar üssaade, Dersaadet deriz". Ona göre bu manasız lakaplar ahlakı bozar. Güldüre güldüre bayıltacak tuhafliklardan biri de odur ki sultanın a zından yazılan fermanlarda sultanın kendi kendini kibirle, azametle vasfetmesidir. Yine kendi kendini kâh güne e, kâh aya benzetmesidir.

O sırada sultan Abdülaziz, prensler ve bir hayli mabeyin adamı Paris'te'dir. Ali Suavi'nin bu yazısı onlara hoş geldiniz yerini tutmuştur. "Sultan Abdülaziz hazretine onu iştiririz ki iki yüz milyon nüfusun reisi İngiltere Kraliçesi'ni resmi günlerde ziyaret eden kadımlar onun elini öperler. Eer kadımlar ise kraliçe onun alınından öpüyor."

Üslubu, ister istemez zamanının terimlerini ve di elerini kullanmakla beraber, bizim bugünkü Türkçemizin hazırlayıcısıdır. Devrinin edebiyatçıları artık okumuyoruz. Fakat Ali Suavi'nin edebiyatı herkese açıktır. Bu üslup, fikirle kanatlandı ı vakit yükseklerde uçma ı da bilir. "Yaran fakih din yıkar" başlıklı yazısının başlangıcına bakınız. "Yaran fakihler (fıkıh bilginleri) din yıkarlar. Hem de yıkılmamı gibi nasayihate (nasihatlarla) devam ederler.

"Yahudilere havraya tahassun (kapanmak) emretti. Yahudilerde hisn (kale) de il, çit bile kalmadı. Lakin hâlâ sokaklarımız tellerle bölölerler. Acaip, ne kavi hisn imi ki yıkılmadı.

"Yahudilerin di er milletlere te ebbüh (kendini benzetme e özenmek) etmemeleri emreolundu. Her veçhe ile benzediler. Ne kavi din imi ki yıkılmadı.

"Arz yuvarlak demek bir vakit nasara (Hıristi

yanlar) dininde mürtetlik (dinden çıkma) idi. Kolombos geldi, yuvarla ın altında oturanları gösterdi. Görüp inananlara hâlâ Hıristiyan deniyor. Ne kavi dinimi ki yıkılmamı .

"Dünyanın ömrü bin yıldan ibaret oldu unu Hıristiyanlara kilise haber verdi. Halbuki bin yıl çoktan geçip, dünya yerinden kımıldamadı. Ne kavi kilise imi ki yıkılmadı, yani yalancı çıkmadı.

"On dört on be kurun müddet (yüzyıldır) koca güne u küçük arzın etrafmda seyretti. Havralar, kiliseler bu güne i din ipi ile yeddiler (sürüklediler). Soma bir Galile çıktı, hamamlarla papazların ipini koparıp güne i durdurdu. Arza hareket verdi. Havralar, kiliseler bu hareketi seyrettiler. Yine ldisenin din ipi kopmadı.

"Dünyanın altı günde yaratıldı ını inkâra cesaret edenleri Avrupa Hıristiyanları ate e yakarlardı. Alimler geldi. Hilkatın (yaratılı ın) öyle altı günlük i olmayıp edvar ı adide (birçok devirler) ile husul buldu unu söyledi. Nihayet Papa 1804'te 'gün' kelimesine 'devir' manası verilmesine müsaade etti.

"Tevrat'ın manası 'Allahaismarladık' idi. Amma yine kilise yıkılmadı."

Ali Suavi bu yazıda uyanık bir jnüslüman, fakat dar kafalı medrese adamlarının amansız dü manıdn.

" u memurlar ki, dizlerini titretme i, büyü üne

tahassüs etme i (yaltaklanmayı), yerlere kapanmayı örfzannederler, kanuna riayet fikri onlara müyes-ser de ildir. unlar ki, padi ahla uyu up mesnet sa-hibi olurlar, her hadiseyi pamuk ipli i ile ba larlar. lim, hüner, servet, itibar ve di er bir fazilet ile siv-rilenin ba ını kırmakla geçinirler, bunu da siyaset, tedbir ve diplomasi sayarlar, onlarda kalp ve kan ve insafve iman kalmamı tır. Nice eskiler vardır ki ye-ni kanla a ılanmaları mümkün olur. Fakat saydı ım u kuruyası kökler a ı tutar mı?"

Gerçi memleketi yenilemek isteyenler çıkmı tır. Fakat ne yazık ki fikirleri birle tiren kimse çıkmamı - tır. Ali Suavi burada inkılapçı hareketin bir lideri ol-mamasından ikayet eder. Sultan Aziz cülus etti i (tahta çıktı ı) günler, yeni fikirlerin kayna ma za-manı idi: "Eski edep, eski hükümet, eski örf, eski po-litika eshabma (uygulayıcılarına) kar ı koyucu, mu-halefet edici kimseler ço aldıktan ba ka fikirler o kadar galeyana ettiki ne Ali Pa a'nın gadir ve tazyiki teskin edebildi ne de Fuat Pa a gibi cerbezede nadir bir eski diplomatın parlak i leri göz kama tırdı. Hayf (Yazık), bunca seneler geçti, bu kadar nüfustan biri adım ortaya atıp da Yeni Osmanlılar efkârını bir ara-ya toplayamadı. sminin duyulmasını istemedi im bir zata reislik teklifolundu, daha o derecenin sırası gelmedi diye reddetti."

Osmanlı Avrupalıdır

Ali Suavi " ark meselesi" tabirine bile kızar. Ona göre bir ark meselesi yoktur. İngiltere'nin ark davaları vardır. Osmanlı saltanatının da ark davaları vardır; "Bu saltanat siyaseten ve maddeten Avrupalıdır. Bu saltanat ' arkmeselesi' de ildir. Onun da ark meseleleri vardır."

O sırada Bosna Hersek'te karga alık çıkmı tır. Türkiye'ye kar ı iyi niyet besleyenler de Ali Suavi'nin fikrindedirler. "Devlet Bosna Hersek'e ordu yolu amalıdır. Hakları yerine getirmeli ve mesulleri cezalandırmalıdır. Asıl politika budur. Eğer Osmanlı imparatorlu u büyük olmak istiyorsa, zengin ve kuvvetli ve kendi kudretinden haberdar olmalıdır. Kendi kuvvetine nihayet vermelidir. Eğer bütünü dünya Babıâli'ye hasta diyorsa, Babıâli buna inanma ı bırakarak hayatiyetini hissetmek ve heldmlerine izin vermek sırası gelmi tir."

Almanya Fransa harbinin genç ihtilalci üzerinde büyük tesir bıraktı ını yazılarından anlıyoruz: "Üç senedir gazeteler Prusya aleyhine yazmadıkları nı bırakmadılar. imparator Napoleon'un en büyük günahı Prusya'ya kar ı susması idi. Nihayet harp ilan olunca Millet Meclisi'nde 'Harp! Harp!' diye ba rı - maktan ba ka müzakereye vakit yoktu. Gazetelerin

de 'La Guerre Fatale' (Ulusal Sava) bahislerini okurdum. İmdi Prusyalı galebe edip Napoleon'u e sir almca güya muharebeden hiç bir Fransız'ın haberi yokmu , hiçbir gazetenin malumatı ve reyi olmamı gibi bütün kabahatler Napoleon'a yüklendi,"

Bütün Fransa çözülmü tür: "Nerede vatan sevgisi? Yürüme e kudreti olan herkes kaçıyor. Fransa'dan çıkıp da ya ayabilecek hiç kimse içeride kalmadı. Bir binba ı ile bir arabada beraber bulunduk. Sedan vakasına dair konu urken dedi ki, oradaki kuvvetimize göre üç aylık bir muharebe idi. Prusya topçusuna göre dört günlük!"

Cesaretlerinin bozulmu oldu unu, i i gevezeli e vurduklarım söyleyerek, halk efkârının parçalanmasına öyle bir misal verir: "Paris'te 'Berlin'e gidelim' diye ba ıra arak toplanan gönüllü askerler orduya vardıkta 'Paris'e dönelim' diye ihtilal saldılar."

Paris'e Prusya askeri gidece i sırada, ne matbaa, ne kâ it, ne posta kalmı tır. Ali Suavi en son trenle Paris'i bırakıp Trouville ehrine gelir. Acaba sulh olur mu, diye birkaç gün bekler. Uzayaca ını anlayınca, dört gün dört gecede Lyon ehrine varır. Hotel 'dEurope'da oturur ve Mü terilerini habersiz bırakmamak için ta tezgahmda, "Muvakkaten" isimli gazetesini ne reder. Lyon'da da aym anar iyi görmü tür. "Paris bayra ının rengi kırmızı ise, burada

üç renkli asmlar. Asker yalnız bu ile u ruyor. Biri dese ki renk kavgasını önlemek için burada asker tutmak bo una de il midir? Geliniz, u kavgayı sonraya bırakınız, önce Prusya'yı topraklarınızdan çıkaralım." A*fi Suavi'ye göre hemen alaca ı cevap udur: "Vive La république" (Ya asın Cumhuriyet) Genç Osmanlı bütün bunları Türkiye hesabına görür, ona ders vermek için yazar.

ı Ali Suavi, stanbul'da medeniyet namına sadece Fransız sefahetini örnek edinen, saraylar, konaklar ve israf içinde hayat süren, Cevdet Pa a'nın Etabekani Saltanat dedi i gamsızlara ve gittikçe ahlaktan dü en stanbul halkına sesini duymak ister: " stanbul bundan mütenebbih olmalıdır (aklını ba ına toplamalıdır). Kaldı ki stanbul Paris'den beter olmu tur. Çünkü Fransa'da sefahet, safahet diye var. stanbul'da ise medeniyet diye var. E er stanbul bu kahbeyi defetmezse, bilmi olunuz ki, bir milyon nüfuslu stanbul'u korkutma a on Rus kaza ı kâfi gelecektir. stanbul bir hale geldi ki tüfek doldurmasını bilen kalmadı. Atının kolanım çekti i ve çubu una kavı bastı ı gibi dü man kar ısına gö üs veren Osmanlı kalmadı. Kadınlar tef almak için feracelerini, erkekler rütbe, ni an ve memuriyet gibi oyuncaklar için ırzlarını, namuslarını satar oldular."

"Devletimiz için gerek Rusya'ya kar ı koymak,

gerek Düvel i muazzama sırasında bulunmak, gerek beka ümit etmek ne kâ ıt üzerinde asker alayları yapmakla olur, ne de saray önünde saksı gibi zırlı gemiler dizmekle olurdu, ancak ıslahat ile olurdu." Ancak Yeni Osmanlı'mn ıslahat dedi i ey "T^sraf ve sefahate kapılmak, i i bâ mdan tutmayıp kuyru undan tutmak ve binay i medeniyetin (medeniyet binasının) temelini bırakıp sakfını nak a (tavanını süslemeye) özenmek için vükelay ı haziranın anladı ı" eyler de ildir.

Deli Petro Paris'e geldi i zaman Sorbonne Kili sesi'ni seyretme e götürmü ler. Richelieu'nün statüsünü (heykelini) kucaklayıp demi ki: "Sa olaydın Rusya'nın yansıma sana verirdim, öbür yansıma nasıl idare edece imi ö renmek u runda!"

nkılap ve hareket adamı

Bu, o zamanlar yeni veya Genç Osmanlı denen, somadan, "Genç Türk" dedi iniz bir Jöntürk'tür. Yeni Osmanlı, yalmz zulüm ve istibdada kar ı ayaklanmı bir hürriyetçi de ildir. Türkiye'nin kocadı ım ve Türk milletinin soysuzla tı ım iddia eden imparatorluk mirasçılarına kar ı, onun kalkınaca ına ve ya a yaca ına inanan bir iman adamı, devleti ve milleti için maddi manevi kalkınma ve ya ama çarelerini dü ünen, arayan ve zorlayan bir fikir, inkılap ve hareket adamıdır.

Ali Suavi'ye göre, bir millet ki servet kaynakları kapanmı de il, açılçıamı tır bile! Kocamı de il tazedir. " u eksik gedik" birkaç kifayetsiz nizamname ile 1249 (1833) ve 1273 (1857) tarihleri arasında, Fransa ve ngiltere'ye ihracat yüzde 635 artmı tır. "Hele bir kere nizamet i kâf iye (yeterli kurallar) ile ırz, mal, can emniyete almsm, Dicle, Fırat, Tuna ve Nil memleketi olan Türkiye ne genç imi görölür."

Fakat içeride bir Babıâli idaresi vardır ki, siyaseti "Sivrilen ba ı koparıp cümleyi bir halet i cehl ü meskenette (bilgisizlik ve beceriksizlik durumunda) dümdüz etmektir." Ali Suavi, Herodot'un mehur hikâyesini nakleder: Bir hükümdar ötekine haberci yollamı . " Acaba ne yapıp da bu kadar huzur içinde kalıyorsunuz?" diye sormu . Hükümdar, gelen adamı yanma alarak, atmı bir tarla içine sürmü , bütün sivrilen ba ları kopartmı . Dönüp bakmı . Bir düzeltme daha yaptırmı . Bütün ekin sapları aynı hizayı bulunca misafirine izin vermi : "Her yeni bazı eskiyi mahvedece i tabii oldu undan Sultan Mahmut vaktinde derebeylerin ba larım koparmak belki lazım geldi. Fakat bu tesviye perdahı öyle ilerledi ki, i hat-ta okumu lukla, istikamet ve faziletle öhret bulan lan ezme e ve itiraza meydan vermeme e" kadar gitti: "Te rifatçı Kamil Bey, efendilerinden ö rendi i bir kaideyi yansı Fransızca yansı Türkçe olarak ne tuhaf ifade eder: " Lettre mi? Kes!" Ziya Bey bir mecliste bunun cevabım verir: " Ayvaz mı? gelsin!" Halkı devlet i lerinden habersiz bırakmak, Babıâli idaresinin kaidesidir. Çünkü haberli olmak, tetkik etme i gerektirir: "Etrafım görmemesi için de irmen beygirinin gözlerini ba larlar."

Ruzname sahibi Churchill, Fuat Pa a ile konutu u sırada, Ali Pa a içeriye girer: " Siz ne yapıyor

sunuz millet cehaletle idare olunur" der. "Bu idare böyle devam eder, gider mi? Bu millet kör kalır mı? Bir Suavi, birkaç senede kaç Suavi oldu? Fuat Pa a dermi ki Suavi bir de il ki hakkından gelelim, her kö e ba m dan bir kaç Suavi çıkıyor?"

Genç Osmanlı bu türlü tanzimatçı demek de il dir: "Yeni zaman yeni kan ister. Yeni cihan yeni can ister. Bir devleti ihya edenler, hep yeni canlarla ihya ettiler. Peygamberimiz bu dini putperestli e henüz meleke kesbetmiyen civanlarla ve yeni fikirlerle mey- dana koydu. Sultan Mahmut bu devleti yenilerle tec- dit etti. Birinci Petro, devletini yeni bir takımla kur- du. u var ki mahkemeye gelenlere, ben haremeyn i muhteremeyn (Kadılıkta bir a ama) payeliyim, hu- zurumda divan durmamak haddin midir, diye ba ırıp ça ırdılar: Onlarda eriat kanı kalmamı tır."

Din ve dünya i leri

Bu bir inkılapçıdır. Din i lerini dünya i lerinden ayırmak fikrini galiba ilk defa ortaya atmı tır. Rejim davasını ele almı tır. Türkçülü ün ve Türkçülü ün prensiplerini koymu tur. Batıl itikatları kırmak ve tefekkür (dü ün ce) hürriyetini kurmak içini akıl erdi rebildi i kadar sava ıp durmu tur. Bu i lerde yalnız Tanzimatçılarını de il Genç Osmanlıları da pek geride bırakan ileri görü leri vardır. "Devlet kanunlarında eriatın esas tutulmasını isteyen mücadele arkadaşlarına hayli yukardan bakar. smail Hami Dani ment, onun, teokrasiye kar ı laisizmi, mutlakiyete kar ı halkçılı ı saltanata kar ı cumhuriyetçili i müdafaa etti ini yazar.

Pek teferruata girmeksizin "Yarım fakih din yıkar" makalesinin alt kısımlarım gözden geçirelim. Ali Suavi, edebe, kaidelere dayanarak, arabi ibarelerden hükiim çıkarmanın siyaset ve idare usullerini kur'anda, hadiste ve ulema sözlerinde aramanın manasızlı ı üstünde durur. Fıkıh ilminin en zayıf ilim oldu u hakkında uzun uzadıya tenkidler yapar ve mi salları verir. Haydi ibadetler için bunu kabul edelim, der. Ya dünya i leri? Çünkü siyaset ilminin kayna ı co rafya, iktisat ve ahlaktır. "E er ahkam ı dünyeviyyi muamma halleder ve rümüzat istihraç eder

(Dünyaya ait hükümleri bilmece çözer ve gizli anlamlar çıkarır) gibi arabi ibarelerin sıyga ve edatları münaka asından çıkara gelmeseydik" adamakıllı bir memleket idaresi kurma a muvaffak olurduk. Fa Idhlerin dayandıkları nelerdir? Kur'an, hadis, icma ve kıyas! Onlara göre Kur'anda bir kelime, bir harf, bir edat yoktur ki yora yora ondan bir hüküm veya bir hükme i aret çıkaramayacaksınız. Soma aynı usulü peygamberin hadislerine, tanınmı ve inanılmı kim-selerin sözlerine kadar tatbik ettiler. Amma bunlar üzerine bir devlet idaresi kurulamaz: "Nitekim her devlet fürsten, ramdan, filandan derme çatma topladı ı nizamlar ve kanunlarla idare etti. stanbul da bugün Fransızca'dan tercüme etti i kanunlarla idare edip gider."

arlan akıl tezgahlan bu oyuncaklan çıkarırken, garp ilme ve fenne kuvvet verdi: "Hangi tarafkârlı çıktı? Hele urasını biliriz ki mesafeleri indiren onlardır. Süvey kanalını onlar açtılar, dünyayı 80 günde dola mak imkânlarını onlar buldular."

Ali Suavi, Kur'anm söyledi inden ne anla ılırsa ondan ileri gidilmeme i tavsiye eder. Hadislere gelince, bunların peygamberin a zından çıkmı olduğunu nasıl biliriz, diye sorar: "Sahih" dediklerimizi toplayan kitaplan yazarlar dahi peygamberi görmemi lerdir: "Bir hadise "sahih" demek peygamberin

a zından çıktı, demek de ildir. Rivayet edenler itimada layıktır, demektir." Sonra uydurma hadislere dair fıkralar nakleder. Ba dat'da ölümüne hükmolunan biri demi ki. "Vallahi ben kitaplanmza 4000 kadar hadis saktım. Nice helalleri harama, nice haramları helale çevirdim." Bir Abbasi halife de " Zındıklardan biri dört yüz hadis uydurdu unu benim yanımda itirafetti. O hadisler imdi kitaplardadır" demi .

Kuran ne diyor? "Mülkte adalet ediniz, hakkı yerine getiriniz, diyor. te bu kadardır bu! Fıkıh'taki ibadet bahsini dünya muamelatından ayırıp bunları ayrıca ve müstakil olarak tedvin etmelidir (düzenlemelidir)."

O zamanlar yazımızı Latin yazısı ile de i tirmek fikrinde olanlar da vardır. Ali Suavi, Türkçenin okunmasındaki güçlü ün bir yazı ve imla de il, bir dil meselesi oldu unu, yazıdaki yabancı kelimeleri bilmedi imiz ve konu ma dilinde kullanmadı ımız için okuyamadı ımızı, nitekim Fransızca ve ngilizce'de bin türlü imla zorlukları bulundu unu ileri sürerek, bu fikri kabul etmezse de bunun da dinle, eriatle hiçbir ilgisi olmadı ım söyler: "Bid'at, dinde, olmayan bir ey peyda etmek demektir. Hat (Yazı) gibi meseleler umur u dünyeviyedir (Dünya i lerindedir). Onları ihtiyaca göre de i tirmekte muhtarız" der.

Hilafetin anlamı

Hilafetin hiçbir dini esası olmadığını bin delil getirerek ispat eden odur. Ali Suavi'ye göre "Peygamber kendine bir vekil bırakmayarak ölmü tür. Bir reis bulunmasını, cumhuriyet usulünde oldu u gibi, seçime bırakmı tır. Gerçi o vakit Ebu Bekir'e Halife denmi tir. Fakat bunun sebebi, peygamber hayatta iken, birkaç hizmette Ebu Bekir'in kendisi tarafından vekil bırakılmı olmasıdır. Daha o vakitler kendisine Halife denmi ti ki kaymakam yerindedir. Bu hizmetler ise cismani hizmetler idi. Halbuki Ömer'e Halife denmemi tir. Tehzib il üs ve di er kitaplarda söylendi i üzere, Ömer'e "Peygamberin halifesinin halifesi" denmi tir. Bunun manası, Ömer Ebu Bekir'e halef olmu turdan ibarettir. Nitekim, Sultan Aziz'e halife dendi i zaman Sultan Mecid'e halef olmu turdan ba ka ne anlayabiliriz?"

slamda hükümet ruhani de ildir, eski adil devlet reislerine "Emir ül Mü'minin" gibi lakaplar halk tarafından takılmı tır. O halde e er " stenerek" seçilen reise, " stenerek" itaat edilmek ve " stenerek" lakap verilmek usul idi ise, "Cesaretle ve tereddütsüz hükmederiz ki, halife, imam, padi ah, hiçbiri Peygamberin kaymakamı, vekili de ildir."

Cuma günleri, bayramlarda halk nerede toplanı

çaktır? Bu kalabalıklara kimler nutuk söyleyecek ve neler diyecektir? Bütün bunları hükümet bilmelidir: ' te cuma ve bayram namazları halife iznine ba lıdır, lafı bundan çıkmadır."

slam devletinde nasıl ruhanilik yoksa, mutlaki yet de yoktur. Avrupa'da millet meclisleri ile idare olunan hükümetlerde nasıl hükümdar bazı imtiyazları varsa, slam hül<ûmdarlarının da öyledir. Fakat slamda hükümdar ceza görür: "Hal nedir? En alim, en sofu Müslümanların temiz elleri halife ve sultan kanlarına bula tı. Yetmi iki halifenin üçte biri katlolunmu tur. Gözleri oyulanlar, zindanda çürütülenler hayli var. Osmanlı sultanları daha bahtiyardırlar. Yalnız ikisi katlolunmu tur. Fakat hal olunanlar (tahttan indirilenler), itaatten çıkılanlar az mıdır?" Tabii bu cezalandırma hakkı da, birçok defalar, kötüye kullanılmı tır.

Tekkeçili in ve dervi li in slam memleketlerini medeniyetçe, sanat, ticaret, iktisat ve imarca geri bıraktı nı söyler. Tekke ve zaviyeleri slam alemi içine sokmu olanın bir Hıristiyan oldu unu, çünkü dervi li in aslı rahiplik oldu unu, ahitler göstererek, iddia eder.

Ulûm gazetesine resim konmu olmasım stanbul softaları dillerine dolamı tır. Gazetesinin 1282'nci sayfasında Ali Suavi bunlara cevap verir: Peygam

ber devrinde Mekke'de put yapılırdı, resim ve nakı yoktu. Onun için yasak edilen heykeldir. Bu da insanları puta tapınmaktan kurtarmak içindir. Artık bu hükmün de yeri kalmamı tır. Çünkü Müslümanların yapacakları heykele tapınacakları korkusu yoktur. Nice halifeler, hükümdarlar ve vezirler resim yaptırmı lardır. slamda nice me hur ressamı gelmi tir. Hicretin üçüncü asımdaki ressamıarla övünebiliriz. Emevi halife Abdülmelik Kudüs'te yaptırdı ı caminin duvarlarım timsal i nebevi (Peygamberin resmi) ile süslemi tir. Ba dat'ta Mansur kubbesi üstünde mızraklı bir süvari heykeli vardı. Bunu yaptıran da bir halifedir. Semerkand'da Timurlenk bir müze yaptı. çine resimler ve heykeller koydu: "Hind'e ve Tatarı gitsek, her tarafında evliya, enbiya, ulema, muhik, vüzera, uara ve â ık resimleri görürüz. Acemistan'da, resimden geçilmez. Endülüs alimleri, resimli kitaplar yaptılar. Ben geçen gün Paris Müzesindeki resimlere bakarken Timurlenk'in Semerkand'taki müzesini dü ündüm. Bizde Timurlenk'e ikinci olabilecek bir akıllı geçmedi inden, ark eserleri Avrupa müzelerine ta ınmı ve ta ınmakta oldu unu dü ünerek melul oldum (Hüzünlendim)."

Kuran'ın her milletin dilinde okunabilece i hakkındaki mam ı Azam fetvasını hatırlatan Suavi, hutbelerin Arapça okunmasıyla alay eder. Her tarafta

Türkçe okunan ezanın 1950 politikacıları tarafından Arapçaya çevrildi ini görseydi, 19'uncu asrın bu uyanık sarıklı milliyetçisi kimbilir nasıl isyan ederdi?

Birçok ileri görüşleri ve ilerlerini methetti i Sultan Mahmud'un bazı batıl itikatlardan kurtulmaması olmasını ba lıca kusurları arasında sayar. Mısırlı Mehmet Ali'ye karşı bizzat muharebeye gitmek için hareket etmiş . Bo az'ın Asya yakasına geçerken belindeki ikinci Süleyman'ın kılıcı kazara suya düşmüş . Bundan "tetayyür" ederek (u ursuz sayarak) geri dönmüş .

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Türklü ün öncüleri

Bu, bir Türkçü ve galiba ilk Türkçüdür. Me ru tiyet yıllarında "Türk Yurdu" veya "Yeni Mecmua" odalarında bulu an Ziya Gökalp ve Akçuro lu Yu suf'la ve arkada ları ile görü en gençlerin dilinden ipka kahramanı Süleyman Pa a'nım, Bursalı Tahir Bey'in ve Necip Asım'ın adlan dü mezdi. Gittikçe yayılan ve kökle en Türkçülük hareketinin Osmanlı alemindeki müjdeleri böyle birkaç ki i idi. Çünkü Sü leyman Pa a, ilk defa, kendi tarihinde dünya Türklü üne bir fasıl ayırmı ve onun bir fatihler ırkı oldu unu yazmı tır. Çünkü Bursalı Tahir Bey, Türklerin ilim ve fenne hizmetlerinden bahseder bir kitap yaz mı tır. (4)

(4)"Ali Suavi'nin adını zikretmek artık yasak olmadı ı zaman, Bursalı Tahir Bey, Türkçülük tetkiklerinde "Ali Suavi'ye minnet tar ve onun medyun ı ükranı" oldu unu yazar.

Bizden öncekiler Osmanlı veya Müslümandırlar. Türklü ü kimse üstüne kondurmaz. Frenklerin ve onlara uyan Osmanlı alafrangalarının edebiyatı hepimizin ruhunda onulmaz bir a a ılık duygusu yaratmı tır. Yava yava kendimizi bulmak istiyorduk. Edebiyat ı Cedide romancılarından birinin hikâyesinde "Türk" kelimesini görünce adeta sevinirdik. Bir Osmanlı efendisinin yazısmda ırkımızın adı geçmesinden erefduyardık. Bu a a ılık duygusu Mustafa Kemal'in tarih ve dil üzerine çalı tı ı günlere kadar sürdü. Hatta Musatfa Kemal'in tarih ve dil üzerindeki çalı maları bu gururlu adamın, nasıl ark'ta hanedan kuranlar bilginleri toplayıp kendilerine bir asillik kütü ü icat ettirirlerse, kendi ırkına bir üstünlük yaratmak için zorlamalar gibi gösterilmek istenmi tir. Ben Atatürk'ün, ifrada (a ırılı a) kapılsa bile, yaptı ı i e inandı ını yakından bilirim. O bilakis, nasıl Anadolu Türklü ünü köle olmaktan kurtarmı sa, Türk ırkını frenk tarihçilerinin ve edebiyatçılarının kötölemesinden ve küçültmesinden ve ne ilim, ne edebiyat dili olmak için hiçbir de eri olmadı ı söylenen Türk dilini Arapça ve Farsça yamaklı ından kurtarmak için u ra tı, durdu ve bu rüya içinde gözlerini yumdu. Zorlamalar yaptı ı da do rudur: Nasıl ki herkesin akimi a ırtan en büyük zorlamayı, bu memleketi ve bu milleti Birinci Dünya Harbi'ni ka

zanan, zafer sanca nı ellerinde tutan, karada, denizde ve gökte dünyaya hükmeden devletlerin istilası altında istiklaline kavu turmak için yapmı tır.

Kendini a a ılık duygusundan belki de ilk kurtaran, tarihe ve ilme sarılarak, vatandaş larım Türk ırkının ve dilinin üstünlü üne inandırmak için çırpınan inkılapçı, Ali Suavi'dir.

Ali Suavi'nin Paris'te bulun u, me hur Gobinaud'un fikirleri ortalı a yayıldı ı ve revaç buldu u devre rasgelir. Gobinaud eserini bundan on be yıl kadar önce yazmı tı.

Ulûm gazetesinde Türklerin sadece asker ve fatih bir ırk olmayıp, dünya medeniyetine kuruculuk hizmeti gören büyük bir ırk oldu una dair yazılan vardır. Yazmı oldu u Umumi Türk Tarihi basılmadan kaybolmu tur. Suavi, Avrupa'da bir ırk meselesi çıktı nı ve bir kavmin kabiliyet ve istidadını anlamak için hangi ırktan oldu u soruldu unu söyleyerek ve türlü adlar ta ıyan birçok kavimlerin Türk aslından oldu unu izah ederek der ki: "Türkler sonralan Fars'a, Anadolu'ya ve Rumeli'ye yayıldılar. Mısır'a indiler. Fethettikleri yerlerde nice hanedanlar bıraktılar. Gazneviler, Selçuklar ve Osmanlılar bunlardandır." Türkler ilimde birincidirler. Bir ngiliz aliminin sözünü zikreder: "Dünyaya ilimleri, sanayi ve medeniyeti ö reten kavim, Türktür." Hayvan eh

Üle tirmeyi, kanallar açmayı, maden i letmeyi, tarihi ve edebiyatı yayanların Türkler oldu u kolayca ispat edebilece ini ilave eder. slamlıktan soma Türk ülkelerinde yeti en alimlerin hesabı yoktur: Farabi, bni Sina, Buhari, Maturidi, Merginani, Cevheri, Gazali, Tusi, Zimah eri, Teftazani, hep Türktürler. Kütüphaneler Türk yurtlarında yeti en bilginlerin eserleri ile doludur. Zikretti i ahitlere göre, Türklerin oturdu u ülke ortakla a bir ev gibidir. Herkes ba kasının evine kendi evi gibi iner. Biri bir evin kapı ım açık bulmu . Kapanmaması için de kanatlan mıhlı (çivili) imi . Sormu :

" Yüz yıldan beri evin kapısı misafire açıktır" demi ler. Yine bu ahide göre "Türkler ilim yaparlar, marifet yaparlar, yol yapar, misafirhane kurar ve medrese yaparlar." Harzem ve Horasan alimlerinin fürs (ranlı) olmadıklarını hatıra getirir. Bazılarının aileleri Türk olmasa da Türk hükümetlerinin te viki ile ve onların idaresi altmda yeti mi lerdir. Cebrin (Matemati in) altı meselesini yirmiye çıkaran Türk bilginleridir. İlk medreseleri Türkler açmı tır. Ali Suavi bugünkü Arapçayı dahi Araplara mal etmez. Kendisi sorar: Acaba slamda ilim lisanı niçin Arapça idi? Yine kendi cevap verir: Fakat bu Arapça, Arabın mıdır? Kuran dili gitgide kaybolmaya yüz tutmu ken fürs ve Türk üstadlan bu lisanın artını, nahvini ve

lügatini yaptılar. Onu öyle bir dil haline getirdiler ki, dördüncü ve be inci asırlarda ilim ve sanat adamları için onu öğrenmekten kaçare yok idi. Arapça, önce Arap dili idi: Sonra slam dili oldu tur. Araplar dahi bu dili öğrenmek için Irak, İran, Maveray ünnehir ve Endülüs ehirlere geldiler: "Endülüs alimleri, Arap de ildi. Araptan 'Hâkim' çıkmı tır. Alim yok gibidir. Babalarımız Arapçaya bir yabancı dil diye bakmadılar. Arapçayı slam milletleri için ilim dili yapmakta sır, ne Kuran, ne din meselesi olmayıp büsbütün kaçare meseledir. Merake 'ten Pekin'e kadar hutbeleri aynı dilde okutup, ırk farklarına rağmen, Müslüman milletler arasında bir vahdet (birlik) yapmaktı."

Suavi Osmanlılardan misal verir: Harpten nefes alır almaz ilme koyulmuşlardır. Okutma ve öğretme parasızdır. İsmeddin ve Kadızade heyette (Astronomi) ve riyaziyade (Aritmetik) e siz idiler. Sultan Mahmud zamanında İstanbul'a gelen Paris'te Türk Cemiyeti azasından bir İngiliz, Osmanlı alimlerinin birçok ubelerde ve ekonomi politikte herkese üstün olduklarını yazar. Hesap Osmanlılarda çok ileri idi. Ali Suavi'nin ahit gösterdiği bir frenk alimi "Hesap kaidelerinin Türkçeden tercüme olunmasını" tavsiye etmiştir. Felsefeden bahsolunsa, kimse Osmanlılarla çıkıamaz. Osmanlılar kitap yakmışlardır.

Kimse kitap yazmaktan menedilmemi tir. Ancak cevaplar ve reddiyeler (bir görü ü çürütme için yazılanlar) yazılmı tır. Arapça yazan Türklerin bu dili Araplardan iyi yazdı ım bizzat kendileri itirafeder. Türkler Arapça ve Farsça ile kanmayarak, Yunan, Latin, Alman ve Fransız dillerinden ve ba kalarından tercümele yaptılar. Fatih Mehmet Plutarc'ı Türkçe ye çevirtmi tir. Suavi, daha bir yı ın tercümeden bahseder. Birçok Türk alimlerinin de eserleri frenkçeye naklolundu unu söyler. stanbul'da 300 cami ders ö retmeye açıldı der.

smail Hami Dani mend, Ali Suavi'nin Türkçülük davasını, öyle hulasa etmi : 1 Türk ırkı, askeri, medeni, siyasi rolleri batanıdan bütün ırklardan üstün ve eski bir ırktır. 2 Türk dili, dünyanın en zengin ve mükemmel dilidir. 3 Türkler dünya Mltürü üzerinde büyük roller oynadıktan ba ka, slam kültürüne dahi en büyük hizmeti onlar yapmı tır.

Bu iddiaları tarih ve ilim adamlarının tartı malarına bırakıyoruz. Fakat urası var ki Türklük gurunun bu kadar derinden duyan, frenk tenkitçileri karşısına dar slamlık Hıristiyanlık çerçevesini kırarak, ırkının slamdan önce ve somaki medeniyet ve kültür davası ile çıkan ilk inkılapçımız üphesiz Ali Suavi 'dir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Ulusalla mamn esasları

Bu, bir Türkçeci ve ilk Türkçecidir. Yazı dilini konu ma diline yakla tırmak ve imlayı sadele tirmek için Muhbir gazetesinde nasıl çalı tı ını yazmı tık. Fakat Ali Suavi'nin dilcili i gazeteyi halka daha kolay okutmak ve onunla daha iyi anla mak gibi dar bir çerçeve içinde kalmaz. Genç kalemler ve Ziya Gökalp'ten beri geli ip giden millile menin (Ulusalla ma)kaba taslak da olsa, hemen hemen bütün esaslarını o koyar. Hatta terimler ve ilim dili bahsinde Ziya Gökalp'ı hayli geride bıraktı ı olmu tur.

üphesiz böyle bir davanın, Türk dilinin kuvvetine, zenginli ine ve yeterli ine inanmak gibi sa lam bir temeli olmalıdır. Ali Suavi Türk diline ait ark ve Garp kaynaklarında ne yazılmı sa hemen hemen okumu tur. Ona göre Türkçenin, birçok bakımdan, ba ka dillerden üstün oldu u iddiasına a ılmamalıdır. Bu üstünlü ü yalnız Farsça ve Türkçe dillerini birbiri ile kıyaslayarak Türkçeyi tercih eden "alianne ve

edib ve airimiz vezir" Mir' Ali irneveyi de ildir. Türk gramerine dair ngilizce bir eser yazan Arthur Lumiey David "sevi tirmemek" gibi Türkçe sekiz harfli (eski imlada öyle idi) bir kelimenin ngilizce de ancak on kelime ile kar ılanabilece ini yazar. Hele "sevi tirmemek" kelimesinin kar ılı ı elli bir harfli on iki kelimedir. Amerika lisancılarmdan biri 1866'da Türkçenin "Pek tatlı, pek manalı ahenkli ve söyleni i kolay" bir dil oldu unu söylemi tir.⁴

Rahmetli emseddin Sami gibi ona göre de "Osmanlıca" adlı bir dil yoktur. "Osmanlı" bir siyasi "unvan"dan ibarettir. Gerçi Türkçeye Arapça ve Farsçadan birçok kelimeler girmi tir. Rumca ve talyan cadan da öyle "Fransızcadan karı anlar da yüzü geçti." Fakat bundan ne çıkar? Ali Suavi özle tirmeci de ildir. Hatta yabancı dillerden girme kelimelerin bir dili zenginle tirdi ini söyler. Çünkü yabancı kelime ile beraber "Lügat manasının altmda gizlenen fikirler dahi girerek" dilin anlatma kuvveti geni ler. Ali Suavi Arapçayı misal gösterir: çine bunca yabancı lügat karı makla beraber yine Arapçadır. Süyütî Kuran'daki Habe , Acem, Hint, Türk, Zenci, Nabıt, b-rani ve Rum dillerinden geçen kelimeleri sayıp döker. Kuran'da hem muarreb hem dahil, yani hem Arapla an hem de Arapla mayan cinsten yabancı kelimeler vardır. "Arabi yi mübin" demek, Arabm an

layaca ı dil demektir. Kuran dili budur. Her lisan da böyledir. Fransızca ve İngilizce, Yunan, Latin, Cermen, Arap, Acem, Türk dillerinden aldıkları kelimelerle geni lemi de il midir: "Arapçayı misal aldı ımızın sebebi onun safsayılmasındandır. spanyol ve Portekiz dilleri Arapçadan kelimeler aldılar, fakat onları Araplar da ba ka dillerden aldılar. Türkçeye de bey, tu , su, ya ve yaz gibi kelimeler Çinçeden girmi tir."

Ali Suavi, asıl meselenin yabancı kelimeleri benimsemekte ve millile tirmekte oldu unu ileri sürerek Türkçenin kendi ekleri ile tasrifleri (çekimleri) ile bunu sa layabilecek zenginlikte ve kuvvette oldu unu izah eder. Türkçede "dahil" yani girdi i gibi kalan kelime olamaz. Biz Araplardan kitap ve alim kelimelerini alırız. Fakat onları cemetti imizde (ço ulla tırdı ımızda) "kütüp ve ulema" de il, "kitaplar ve alimler" deriz. 1908 Me rutiyeti'nden sonra Selanik'te çıkan "Genç Kalemler" dergisinin Türkçele tirme prensibi de bu de il mi idi: "Bir dil ba ka dilden kelime alabilir, kaide alamaz!"

Terim davasım bugün dahi katî bir formüle ba lamı de iliz. Ali Suavi'nin de o vakit bir çırpıda bu davayı halletmi oldu u söylenemez. Ziya Gökalp Arapçayı ilim dili kayna ı olarak tutmak, yalnız tasriflerde mümkün oldu u kadar Türkçele tirme fik

rinde idi. Mesela realite karılıklı "e'niyet" demi, fakat bir yandan "e'ni", bir yandan da "e'niyetçilik" ekilerini almıştır. "Mefkure" kelimesini uydurandan odur. Çünkü bu bir uydurma kelimedir. Abdullah Cevdet terimleri Grek Latin kaynağından almak tarafıslı olmakla beraber, o da, Ziya Gökalp'm tersine, tasriflerde Ajapçayımttu: "Psikoloji"yi "Psikoloçya" ekline sokmasının sebebi "Psikoloçyai" diyebilmek içindir. Ali Suavi terimleri ikiye ayırır: Her milletin kendi dilindeki kelimelerle ifade etmiştir oldu unu biz de alıttığımız kelimelerle ifade etmeliyiz. Mesela Fransızların "Chemine de Fer", İngilizlerin "Rail way" dediğine biz de "demiryolu" deriz. Fakat bir terim, ki Avrupa ilim dilleri, nereden geldiğine bakmaksızın, kullanmaktadır, biz de onu deirtirmeyiz. Ne "oksijen"nin, ne de "fotoğraf"ın Türkçesini aramaya lüzum vardır. Bu türlü terimler Yunanca, Fransızca veya İngilizce olmaktan çıkmıştır, ilim diline mal olmuştur. Biz bu yolu bırakıp da "aslül hamız" veya "ümmül hamız" yahut "havayı hayatı" gibi terimler aratarak abesle uğramamalıyız. Burada Ali Suavi'nin ııklarından biri daha çıkar: "Ke ke bütün milletler aynı lisanı konu saydı, diyedü ünülürken, velev bin kelimecikle anlayırlı i temin etmek yerine hiçbir dilin yapmadığımız" neden yapmalıyız? Smail Hami Dani mend diyor ki: "Za

ten Türk dili ile Hind Avrupa dilleri arasında ilk etimolojik mukayeseyi yapmış olmak erefi Ali u-ayy'ye aittir. Garbm ilmi ıstılahlarını (terimlerini) aynen kabul etmek teklifinde belki de bu çok mahdud, fakat çok mühim mukayesenin tesiri olmu tur."

Ali Suavi, Türkçeye din dili erefini de vermek te Atatürk'ten hemen hemen yetmi yıl önce gelir. Bizde namaz sürelerinin Türkçeleri dururken ve Türkçe tefsirler varken "Medreseler hâlâ neden Arapça tefsir okutmalı?" diye sorar. Tefsir Türkçelerinin yanlış veya güzel olmadığı iddia etmenin cehaletten ileri geldiğini söyler: "Türkçe tefsirler, Arapça olanlar kadar güzeldir" der. Yukarda söylediğimiz gibi, Türkler Arapçaya din dili diye sarılmışlardır. Zati Kuran'ın Arapça olması salamlara cebredilmi (zorlanmış) midir? İmam ı Azam Arap olmayanların Kuran'ı tercüme etmelerine cevaz vermiştir. Halbuki aynı imamın mezhebini güden alimler, bu fetvayı tutmamakla kalmamışlar, nice müftüler Arapçadan başka dilin konusulmasını bile yasak ettiler, hatta imam ı azam'ın somadan bu fikirden caydırılma dair bir fetva bile uydurdular.

Ali Suavi, hele hutbelerin hemen Türkçe okutulmasını ister. "Zamane hutbesi" yazısı, bugünkü Arapça ezancılar gibi, devrin geri kafasına karşı acı bir hicviyedir. Sahabeden biri gelse de, Ayasofya Ca

mii'ndeki hutbeyi dinlese acaba ne der? diye sorar. O sabahki hutbeyi, dinleyenlerin anlayacakları dilde nasihat, tebli , emir ve nehiy vasıtası sayar, gerekti- inde hutbenin harp tedbirlerini anlatmak ve harp i lan etmek gibi i lere yaradı mı bilir.

"Bizimhuruç (kahramanlar), bini ti, burç sarıklı, sırmalı cicili bicili hatip efendinin o süslü minbere çıkıp, Türklerin anlamadıkları dilde araban veya ace- ma iran makamında tutturup elhamdübillah (yük sek- sen elif miktarı), elhamdü lillahillezi (yetmi elif mik- tarı) metleri bo az bo umlarına taksim ederek na me- ler çevirdi ini görse, bu minbere çıktın, ba ırdın, ça- ırdın, muradın ne idi, diye sorsa..." Hatibin cevabı u: "Ne cahil a'rabisin, beni ba ırdı, ça ırdı sanıyorsun. Ben arabandan girdim, aceme atladım, acemden sfa- han'a geçtim." Sahabe der ki: "Ben de Bedir gazasın- da bulundum. am fethinde hazırdım. Bu övünmele- ri imdi bırakalım. Sen minberde ne dedin?" " Hutbe merhum büyük imam efendinindir. Ben onu hutbe mecmuasından ezberledim. Ondan cahillerne anlar?" " Ben sana mana sordum. Sen teganni ederken kalbe ne mana dü er?" " Ben sana araban'dan, sfahan'a ge- zindim, dedim. Sen bunu seyahat sandın. imdi de manasından sual edersin. Ben hutbe okurken parmak- larımla dümtek vurmayı bırakıp da ne dü ünece im? Soma makamı kaybedip rezil mi olaca ım?"

Türk sanatkârı İtri'nin besteledi i ezanın, ki namaz vakti geldi ini halka bildirmekten ibarettir, Türkçe okunmasma kar ı bugün isyan edenler kadar, bir te'vil yolu bulmak için, Arapçaya din dili diyenler Ali Suavi'den bir asrın dörtte üçü kadar ileri de mi, yoksa ondan da hiç olmazsa bir asır geride mi-dirler?

Amma o, u runda ba mı da verece i fikirlerinin adamı idi.

hMaplarımız arasında "Tevhid i tedrisat" kanunu ile övünürüz. Bu kanunla bütün gençlik tek bir e itim sistemi altına alınmı tır. Eski kafayı yeti tiren ve irticai beslemekten ba ka bir i e yaramayan medreseler kapatılmı tır. Yarım asırdan fazla gecikmi oldu umuzu Ali Suavi'nin o zamanki tenkitdlerinden anlıyoruz.

Ali Suavi'ye göre, kurtulmanın ve ilerlemenin temeli, maarifi nizamlamakta ve bütün halka yeni terbiyeyi vermektedir. Bir defa matbaayı çok geç almı ızdır: "980'de (1564) stanbul'da Yahudilerin matbaası vardı, Millet i hâkime'nin matbaası yoktu. 1139'a (1723) kadar kabul edilmemi tir. 1139'da kurulan Matbaa i Amire, ki hurufatçısı da, mütercimi de, müellifi de, mürettibi de, musahhihi de, tabii de tek bir adam, mrahim Efendi idi, bu matbaa 25 cilt üzerine 18 kitap çıkarmı tır: ki el bir ba bundan fazla i gö

remez". Sultan Mahmut 1158'de (1742) matbaayı tekrar açtı. Kuran ve hadis müstesna, Arabi, Farsi ve Türkçe kitaplar basılmayı emretti: "Sani, akır ve Suphi tarihlerinden ba kasını bilmiyorum. Bunlar ise 1198'de basılmı tır. Demekki matbaa 29 sene tatil halinde kalmı tır?" 1198 (1782) ile 1226 (1790) arasında 42 kitap daha basılarak matbaa 4 sene daha durmu tur: "Yazma devrinde bile daha çok kitap vardı. imdi matbaa var, o kadar çıkmaz. Sebebi nedir? Çünkü ba ta bulunanlar ilmi severler ve art sayarlardı. Bugün ise Maarif Nazırında bile ilim arandı ı yok."

Tanzimat maarifinin çürüklü ünü tenkit etmeden önce umumi durumu öyle izah eder: Eskiden beri iki öretim kayna ından biri medreseler, ikincisi sıbyan mektepleridir. 1197'de (1781) stanbul Kadı sınınm verdi i rakama göre, yalnız bu ehirde 1255 sıbyan mektebi vardır. Cami veya medrese yapan herkes, bir de mektep yapar. Bu mekteplerin ders programı udur: Mushaf, ilmihal, hat, imla. Bazısında Arapça sarf, Türkçe ile hesaptan, galiba bugün dört ilem dedi imiz, amal i erbaa. Mekteplerde okuyanların nispeti ancak yüzde be tir.

1177'de (1761) medreselerin sayısı, cami odaları ve zaviyeler (küçük tekkeler) müstesna, 275'ti. Ba dat, Mısır, Bursa gibi yerlerde kırk, elli, nihayet yetmi e yakın, Anadolu kasabalarında üçer dörder,

hatta büyüyecek köylerde bile birer medrese vardır. Medrese programları şudur: Sarf ve nahiv, mantık, maani ve beyan ve bedi, usul-i hadîs ve hadîs, usul-i fıkıh ve fıkıh, tefsir, riyaziye, heyet, mev'ıza, ilmi kelam, hikmet. Tatil zamanında da "Çüiyyat" denen fenler okutulmuştu. Tarih ve coğrafya gibi ilimler medresede gösterilmez, herkesin hevesine bırakılırdı. Somalan riyaziye ve hendese de terk edilmiştir.

Medrese talebesi iki kısımdır: Bir kısmı sarf ve nahiv, mantık, akaid okurlar, o kadar! Bunlar yekûnun yüzde altmışıdır. Talebeyi askere almamak ve "medrese niçinlik", yani medresede yatıp kalkmak ve fodla denen ekmeğeyi almak bu türlü talebenin sayısını durmadan arttırmıştır. İkinci kısım talebe icazet alınca kadar okuyanlardır ki yekûnun yüzde beşini geçmez.

Hükümet ne hocalara, ne de olotruk olan kitaba müdahale edemez. Hıristiyanlar da çocuklarını diledikleri gibi terbiye etmekte serbesttirler.

Ali Suavi'ye göre medreselerin kusurları şunlardır: 1 Balığıçtan beri hesap, coğrafya, inşaat gibi dersler olmamak, 2 Hocaların ehliyetine, nasıl ve ne öğrettiklerine bakılmamak, 3 Riyaziye ve hikmet dersleri çok noksan olmak, 4 Birtakım ilim ve fen ubeleri "Çüiyyat"a kayılarak büsbütün ihmal olunmak, 5 Kitap basılmamak.

Nihayet Üçüncü Selim devrinde bilhassa devlet ihtiyacını gözönünde tutan bir hareket başlamıştır. Fakat sadece "mühendishane-i Berriye" açılmıştır. Sultan Mahmud memur yeti tirmek için iki "mekteb-i maarife, bir de "mekteb-i harbiyye" ve "mekteb-i tıbbiyye" açtı.

Abdülmeccit devrinde Babıâli'de, maarif ihtiyaçlarını tetkik etmek üzere, bir meclis kurulmuştur. Âzânın hepsi memurlardan ibaretti. İçerisinde somadan Sadrazamlık eden Ali Efendi ile Fuad Efendi de vardı. 1263 (1847) A ustosu'nda bunlar bir proje verdiler. Esasları şunlardır: 1 Daimî bir Maarif Meclisi teşkil etmek, 2 Mektepleri sıbyan (çocuk), rütiye (orta) ve âlî (yüksek) mektepleri diye üçe ayırmak, 3 Medreselere dokunmamak.

Maarif Meclisi teşkil edilmiş ve akademi yerine geçmek üzere "Encümen-i Dâni" için bir büyük binanın temeli atılmıştır.

1197'de (1781) İstanbul'da 1255 mektep varken, 1268'de (1852) sayısı 396'ya, 1280'de 280'e indi: "Yanan yapılmadı, harap olan bakılmadı." Rütiyelerin programları da eksik ve kötü idi. Âli mekteplerini ıslah etmek üzere bir zamanlar Maarif Nazırın Kemal Efendi Fransa, İngiltere ve Almanya'ya gitti. Dönümünde bunun çok vakit ve masraf istediğini ileri sürdü, "bırakıldı."

Nihayet yeni meclisler, yeni projeler, yeni te eb-
büsler ve hepsinin neticesi aynı!

Ali Süavi, bazı medreselerin, zaten belli maksat-
lar için loıru lmu oldu unu söyler. Mesela Süleyma
niye tıp, ehzade hendese medresesidir. "Eski za-
manlarda sultanlara davul çalanlar da sarıklı idiler"
diyen Ali Suavi, Me ihat Dairesi'ne (eyhüli slâm-
lı a) ba lı olarak din dersleri gösterecek olanların-
dan ba ka bütün medreselerden sangı kaldırmak ve
hepsim sivil mektebe çevirmek fikrini ortaya atar.
Din adamları yeti tircek medreselere de Türkçe, hen-
dese (geometri), co rafya, tarih, yeni ve eski heyet
derslerinin konmasını ister.

"Tevhid i tedrisat"tan maksat da bu de il midir?
Ali Suavi'nin tenkit ettiği medreseler, zamanına ka-
dar bözula soysuzla a gelmiş olanlardır. O da, Cev-
det Pa a gibi, eskiden büyük ilim adanılan yeti tiren
ça da Garp maarifinden çok ileri medreselerin par-
lak devrini unutmaz. Mesele medresede de de il,
okunanda ve okutandadır. Asıl derde çare bulmadık-
tan soma medresenin adım mektebe, mektebin adını
okula çevirmekten ne çıkar?

Ali Suavi Garp eserlerini tercüme edecek bir he-
yet kurulmamasından ve bilhassa terimler i inin hal
ledilmemesinden ikâyet eder. Gerçi bu terimler i i
daha soma halledilecektir, fakat medresenin tahak

kümü altında! O kadar ki yirminci asrın ilk dekadında ileri milliyetçilik dâvası güden Ziya Gökalp bile, Arapçamn Türkler için bir ilim dili oldu unu söylemek zorunda kalacaktır. Bugün ona sade Türklerin din dili diyoruz. Bir gün hiç üphesiz bundan da kurtulacağız. Fakat ne zaman? Henüz Türkiye'de iktidarı almak veya iktidarı vermek gibi büyük meseleler arasındadır. Ali Suavi, bazı görüşlerinde, hâlâ bizden ileridedir. Ulûm gazetesinde yazdıklarından bazılarını bizde müdafaa edecek adam çıksa bile, sürümden olmak kaygısı ile, bu fikirleri ne redebilecek gazete ya çıkar, ya çıkmaz.

Rejim arayışları

O vakit ki Osmanlı İmparatorluğu Adriyatik, Yunan Denizi, Adalar Denizi, Karadeniz, Akdeniz ve Körfezi ile çevrilmiştir. Avrupa kıtasında 353.341, Asya kıtasında 1.228.000 ve Afrika kıtasında 892.000 kilometrekare toprak vardır. Nüfusu Avrupa Türkiye'sinde 10.510.000, Asya Türkiye'sinde 16.463.000, Afrika kıtasında 750.000'dir. Henüz pek az demiryolu yapılmıştır ve parça parçadır. Bunların da çoğu Rumeli'dedir. Anadolu'da sadece İzmir Kasaba ve İzmir Aydın hatları ve İstanbul İzmir yolu yapılmaktadır. Salnameler (Yıllıklar) 1871-1872 bütçesini de on yedi buçuk milyon ve 1872-73 bütçesini de on dokuz buçuk milyon olarak gösterir. İmparatorluk, bir ırklar, milliyetler, dinler, mezhepler ve diller kaynağıdır. Hıristiyanlar ve ecnebler imtiyazlıdırlar. Ticaret ve serbest meslek kazancım elde tutan Hıristiyanlar Hazine'ye pek az vergi öder. Ecnebler ise kapitülasyonların Mmamesi altodadırlar. Ali Suavi: "Kapitü

laâ yonlar verildi i vakit ara sıra gelip gidenlerden ba ka Fransız yoktu, 1073 'te (1657) stanbul'da yalnız 6 evlik Fransız vardı ve ticarete dönen bütün sermayeleri de sadece 600.000 kuru tan ibaretti" der. Halbuki artık Osmanlı mparatorlu u Avrupa devletlerinin bir yan sömürgesi haline gelmi tir: "Bu devleti, maliye çökertecektir. Sefahetin, israfın ve tedbirsizli in do urdu u zü ürütlük yıkacaktır."

Böyle bir memleketi nasıl bir rejim kurtarabilir? Tanzimat ve ondan sonrası tarihlerimizde çok defa bu suale cevap aramı ımdır. Pek çok hayal ve pez az doyurucu fikir görmü ümdür. Ç a da ları arasmda, ben ce hakikati en yalandan sezmi olan ve bugünden geriye bakıldı ı vakit inanılabilecek ameli (uygulamalı) yolları gösteren Ali Suavidir. Ali Suaviye göre anayurt dı ındaki toprakları elde tutmak bir büyük kuvvet i idir ki artık onu ba aramayız. Emaretleri (Emirlikleri) serbest barıkmalıyız. Trablusgar ve Bingazi ile Mısır'ın birle mesine yardım ederek Afrikada kuvvetli bir slam Devleti kurulmasını temin etmeliyiz. Bu devletle Osmanlı mparatorlu u birbirlerini destekliyeceklerdir. Afrika topraklarımıza bir tecavüz olsa, Cezayir vakasmda oldu u gibi, protestoda bulunmaktan ba ka ne yapabiliriz? Geriye anavatan Suriye, Filistin ve Irak'ı da içine alan Anadolu ile Rumeli kalacaktır. Burası hâkim milletin yur

dudur. Ali Suavi, "hâkim millet" sözü ile Türkçe konu an Müslümanları kaseder. Türkçe konu an Müslüman, Türktür.

Suriyeli, raklı, Bo nak, Arnavut, Çerkez, Lâz, hepsi Türkçe konu up Türkçe okudu u ve yazdı ı vakit Türklü ün içine girer. Hâkim millet o zamanın nüfusu 27 küsur milyonun 15 milyondur.

Kötü saray idaresi hiç üphesiz yıkılmalıdır. Fakat yerine nasıl bir rejim koymak lazım? Çok defa bir Millet Meclisi idaresinden bahsetmekle beraber Ali Suavi, Mithat Pa a ve arkadaşları gibi, Me rutiyet usulünün Osmanlı mparatorlu u'nu kurtaracağına inanmaz. Demokrasi sistemini, o zamanki mparatorluk Türkiyesi'nin artlan bakımından öyle tenkit eder: Gerçi slâmma ba langıcında hükümet ekli, demokrasi idi. Yani ne melik ne padi ah, fakat müsavat vardı. Ömer devrini hikâye eder. Fransız hürriyetçili ini sevmez. Hürriyet, aklına geleni söylemek ve didi ini yapmak demek de ildir. Demokrasi için ahlâki art sayar: "Bizim büyük ehirlerimizde ahlâk Avrupa'da oldu undan daha kötüdür. Ebüssuut Efen di bir kızla bir gece bir odada bulunmu da nefsinizi zaptetmi , kıza dokunmamı . Bu, Avrupa'da pek tabii bir eydir, metholunmaz." Biz bunu ahlâk terbiyesi ile temin edebiliyor muyuz, mesele bundadır: "Her halimiz ehvet halimize benzer." Terbiyeye ih

tiyaç vardır. Hükümet halkın yalnız refahını sa lama-
a de il, ahlâkını da düzeltme e bakacaktır. Ömer bi-
le hürriyet ve müsavatı kasmak zorunda kalmı tır.
Yoksa demokrasinin en iyi hükümet ekli oldu unu
kim bilmez: "Ne çare ki stanbul halkı koskoca Ce-
zayir gibi bir uzvu ko ptu da hissetmedi. Semerkant,
Ta kent ve Buhara gürültülerini sivrisinek vızıltısı
kadar duymadı. Dört mektep çocu u bir araya gelse
biri padi ah olup ötekilere mansıplar tevcih ederek
oynarlar. Dört saçlı sakallı bir araya gelse her biri re-
isli ini ilan ederek kumandanlık taslar. Böyle bir
halkta uhuvvet ve müsavat kaziyyelerini (karde lik
ve e itlik konularını) kim satar, kim alır? Bir mec-
lis âzalı ı, zengin ve hiçbir eye muhtaç olmayan
Mustafa Fâzıl Pa a'nma zma ot tıktı. Demokrasiyi
vaktiyle Haccac'a teklif ettiler:

" Siz Ebuzer (5) olunuz, ben de size Ömer ola-
yım dedi.

Fakat Osmanlı devletinde demokrasi yalnız ah-
lâk de il, ba ka bir sebepten de olmaz: Memleket tür-
lü kıtalarda parça parçadır. Geni tir. Diller, âdetler,
dinler ayrı ayrıdır. Bir Mısırlı ile Sırp, bir Tunuslu ile
Bulgar nasıl birle ip de Osmanlı mparatorlu una
düzen vermeyi dü ünecektir?

(5) Sahabeden. Do rulu u ve faziletleri ile me hur.

Fakat idare böyle de kalmaz. Padi ah ve hükümet, murakabe altına alınmalıdır. Bir Meclis kurulmalıdır. Osmanlı mparatorlu u'nun Rumeli ve Anadolu'da, yani do rudan do ruya vergi almakta oldu u sayılı ve belli topraklarda tutunabilece ini söyleyen Ali Suavi, anla ıldı ına göre güdümlü bir Me rutiyet usulü ister. Asıl fikri, hâkim milletin devletini kendi kontrolü altına almasıdır.

çinden çıkılmaz mesele

Rejim davası, Tanzimat'tan beri Türk dü ünürleri için içinden kolay çıkılmaz bir mesele olmu tur. Her iki Me rutiyet denemesi demokrasinin Osmanlı saltanatı artlarına uymayaca mı iddia edenlere ne kadar hak verdirmişe, birinci denemeden önceki ve iki deneme arasındaki istibdat devirlerin de, mutlak saray idaresinin memleket ve millet için daha az zararlı olmadığını göstermiştir.

Birinci ve ikinci me rutiyetlerin zaafı, Hıristiyan azlıkların, koruyucu büyük devletlere dayanarak, devleti parçalama a çalı maları idi. Hiçbir ey, hat-ta hemen hemen hariciyeyi (Dı i lerini) Hıristiyan lardan te kil etmek, Hıristiyanlara devlet idaresinde her türlü hakları verdikten ba ka, iktisat ve ticareti on lann elinde bırakın artlar dahi bunun önüne geçememiştir. Türk milleti ise, sadece memur ve asker, ziraatte de ufak rençperdi. Asri i , ilk i bu milleti yeni bir terbiye ile yeti tirmek olmalı idi. Ali Suavi bu fikri savunmakta en ileri gidenlerden olmakla beraber, mesela köyleri okutmak davası Cumhuriyetin son yıllarına kadar geri kalmı tır ve köyü terbiye etmek için giri ilen büyük sava da, 1946'dan beri yeniden göreviştir.

Ali Suavi, bir anayurt içinde kuvvetli ve toplu bir

devlet fikrini ortaya attıktan hemen hemen kırk yıl sonra, ikinci Mevriyet emperyalizm nümeyi leri içinde çalkandı, durdu. Enver ve onun gibi dü ünener, İttihad ı İslâm (İslam Birli i) ve ırkçılar, Turancılık rüyaları içine daldılar. Kuvvetlerimizin tutabilece i, bir anayurt sınırları içinde salam ve devamlı bir devlet kurmak sadece hâkim milleti yeti tirmekle u ramak fikri, Ali Suavi'den Mustafa Kemal'e kadar havada kalmı tır.

Namık Kemal, Ziya Pa a ve Ali Suavi, Mustafa Fazıl Pa a'nın daveti ile Avrupa'ya gittikleri vakit, birbirleri ile yakından fikir arkadaş lı ı ettiler. Namık Kemal bir mektubunda Ali Suavi'nin büyük zekâsını ve bilgisini övmü , öhreti dünyayı tutan bir fazilet sahibi oldu unu ve e er isteseydi kolaylıkla Hünkâr hocası olabilece ini yazmı tır. Yalnız tarihimizde il, zamanımızın gündelik vakaları da gösterir ki bizde fikir ve politika adamları arasındaki ahsi anlama mazlık birdenbire son dü manlık haddine kadar gider. Dü ne kadar size kendi arkadaş mı fazilet timsali diye tanıtan bir dostunuzun, bir müddet sonra, sizin a zınızdan onun lehine bir tek kelime duymaya bile katlanmadı ını görürsünüz. Nitekim Ali Suavi ve Namık Kemal de, bir gün, birbirleri için eski dü ün düHerinin tam aksini söylemiş ler ve yazmış lardır.

Acaba bu Mısırlı Mustafa Fâzıl Pa a nasıl bir

adamdı? Genç Osmanlılar tarihine göre, İstanbul'da kendisine dilediği mevkii vermeyen Saraya ve Babıâli'ye kızarak, hürriyetçi öhreti kazanan gençleri yanında toplamıdır. Zengindir. Hepsine aylık verebilir. Çıkaracakları gazetenin masrafını ödeyebilir. Fakat Genç Osmanlılar hareketini, aynı zamanda, Saray ve Babıâli'yi kendisi ile uyuşturmak için bir tehdit, daha doğrusu bir antaj vasıtası olarak kullanmaktadır. Pek de eri mesine ihtimal olmayan ihtiraslarından biri Mısır hıdivi olmaktır. Ama bunun için Sadrazam Âli Paşa'nın, Hıdiv İsmail Paşa'nın azloluğunu ilân ettikten başka, hıdivliğin babadan oğula geçme usulünü de kaldırması lazımdır. Ulûm gazetesinde yazıldığına göre Mustafa Fâzıl Paşa bu lûtfuna karşı Âli Paşa'yı "Genç Osmanlılar'dan kurtarmayı" vaat etmiştir. Mustafa Fâzıl Paşa ile Babıâli arasında bu görüşmeler oldu u sırada, yani 1869 sularında Hürriyetçilere bahşen maaşların geciktiği bile olmuştur.

İn sonunun nereye varacağından zaten üphelenen Ali Suavi Londra'da bulunan Namık Kemal'in dikkatini uyandırmak ister. Fakat Namık Kemal, Mısırlı paşanın kendi elinde taahhüt mektubu olduğundan ve taahhütlerini yerine getirmemesi için bir sebep bulunmadığından bahsederek beklemeyi tav

siye eder. Cemiyetin tarihine dair yazılardan anlaşıldığına göre daha 1283'te (1867) Mustafa Fazıl Pa a'yı Genç Osmanlılar'ın reisi olarak seçenler, onun samimiliğine inanmışlardır. Pa anın bu i e öfkesi yüzünden giri ti i ve İstanbul'dan yüz görürse dönene i fikrinde idiler.

Ali Suavi'nin ho görürlülük zaafı yoktur. Gururludur. Genç Osmanlılar Cemiyetinin büyük i ler gördü üne marırmaktadır. rlanda Islahat Partisi'nin ya ı yedi yılı doldurdu uhalde ancak "i ne topuzu" kadar netice aldı ından bahseder. stanbul Ermenileri Milli Meclislerini kurabilmek için otuz yıl çalı mı lardır. "Kaç mavna Ermeni ta ınmı , kaç yüz Ermeni hapis-hanelerde çürümü tür." Fakat Millet Meclisi taraftarları daha dört yıl önce stanbul'da yalnız iki Türkle bir Ermeni fikir arkada ı bulabilmi lerdı. Ali Suavi: "Bugün ise üç milyonuz," der. Kendini "Tüfe ini kuran, ta en yüksek makamdaki cehalete ve zulme ni an alan, onu devirmedikçe iki tarafa bakmak ihtimah olmayan" bir sava çı saymaktadır. Bu kahramanca, fedakârca bir hayat ister. Herkes bir mizaçta mıdır? stanbul'da Zaptiye Nazırı Hasan Pa a'nın gazetelerde kendi aleyhine sövüp saydırmasına aldırılmaz. Bunu, öhretini kıskananların hasedine (çekememezli ine) verir. Bu kadar temiz ve feragatli bir sava çıyı fena tanıtsalar da ne çıkar: "Sekiz yüz yıl soma Gazali arandı ı gibi, elbet bir gün Suavi'yi de arayanlar" çıkacaktır. "Biz himmetimizi satamayız, rükû edemeyiz (e ilemeyiz)" der.

Nihayet Mustafa Fâzıl Pa a Babıâli'den söz alıp stanbul'a dönmü tür. Hattâ kabineye girmi tir. Kendi an

latı na göre Mustafa Fâzıl Pa a giri ti i taahhütlere ba lı kaldı ı, cemiyetin yolundan a madı ı kadar, Ali Suavi onunla beraberdi. Yoksa onun ne esiri, ne de hizmetçisi de ildi. Devletin bugünkü idaresini de i tirecek ıslahaü gerçeMe tirebilmekten ba ka gayesi de yoktu.

Kimleri nerede toplamı tır, bilinmez. Fakat Ali Suavi, Mustafa Fâzıl Pa a'mn Genç Osmanlılar Cemiyeti'nden kovuldu unu gazetesine ilan eder. Üstelik ondan ayrılmayanları da bir türlü ho göremez. "Fâzıl Pa a takımı" ba lıklı bir fıkrada öyle der: "Mustafa Fâzıl Pa a Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne dahil oldu u eyyamda (günlerde) kendisinin stanbul'da ve Mısır'da maa h muvazzafları, pa alarına hulus için tarafımıza havadis yazar ve hizmet ederlerdi. imdi ökü z öldü, ortaklık ayrıldı. Yani Fâzıl Pa a cemiyetten ihraç olundu. Onun maa lıları dahi Pa a'dan maddi menfaatlerim muhafaza u runda Yeni Osmanlılar'a hizmetten istinkâf edecekleri derkâr ve zahir idi (çekinecekleri dü ünülen ve görülen bir durumdu). Binaenaleyh ihtiraz olunmak babında ihvana ihtar ederiz. imdi Paris'te bulunan Fâzıl Pa a maa lıları unlardır: Kâni Pa azade Ahmet Rifat Bey 1500 Frank, eski postacı Agâh Efendi 1500 Frank, Namık Kemal Bey 1000 Frank, Necip Pa a torunu Mehmet Bey 1000 Frank, Re at Bey 750 Frank, Nuri Bey 750 Frank, Mısırlı Abdullah Efendi 300 Frank. Bunlar her ay maa larım Fâzıl Pa a'mn Paris'te kâtibi Mösyö Salcalini'den alıyorlar. Fakat ismini kaydetti i

miz Necip Pa a torunu Mehmet Bey, Pa a efkârından döndü ü için 1000 Frank maa ım bu defa terk etti."

Namık Kemal'in stanbul'a dönmesi üzerine de Muvakkat'ın 141'inci sayfasında öyle bir fıkra ne - reder: "Kemal Bey elinde bulunan Hasan Pa a mektubunun muktezası üzerine stanbul'a vusulünde (va - rı ında) do ruca Zaptiye Mü irine rûmal olup (yüz sürüp) pazarlı ı uydurmu oldu undan kendisinden ihtiraz olunması (çekinilmesi) ihvân i vatana (vatan dostlarına) ihtar olunur."

Mustafa Fâzıl Pa a ile Namık Kemal'i aynı çerçe - ve içinde göremeyiz. Namık Kemal, bir takım zaaf ları olsa bile, inkılâp terminin ba lıca ahsiyetlerinden biridir. Fakat Ali Suavi, o devirde onu ne kadar affet memi se ve ölçsüz davranmı sa, Namık Kemal de Ali Suavi'ye kara bir sicil yamamak için öncesinin ve kib - rinin bütün zorlamalarına boyun e mi tir.

Ali Suavi edebiyatçılar tarafından tanınmadı ı için, onun yazdıklarından kimsenin haberi olmayaca - ksa da, Namık Kemal'in onun ahsı üzerine yazdık - ları adeta mahkeme hükmü yerine geçecektir. Bize bu misal de tarihin, hele vakanüvis çe idi tarihlerin ne ka - dar dikkatle okunması lazım geldi ini gösterir. Bugün bile esassız birtakım gazete dedikodularının ahsılara ait bazı hakikatleri nasıl temelinden de i tirip bozdu - unu görmüyor muyuz?

Abdülhamit ümit vermi ti

Ali Suavi ve Namık Kemal ikisi de birbirlerine kar ı haksızdırlar. Fakat ne yapalım ki bizdendirler. Gün olur ki tahtları yıkmak, taçları uçurmak, bir devlete ve millete yeni bir kader biçmek kendilerine çocuk oyunca ı gelecek kadar cesur ve pekgözlüdür ler. Gün olur ki en küçük hisleri önünde yenilip diz çökecek kadar zayıftırlar. Biraz etrafımıza baksak, bunun binbir örne im görmez miyiz? nsanları ya büyük, ya küçük görmek adetinden vazgeçmeliyiz. nsan büyüklük ve küçüklüklerden yu rulmadır. Mesele, bir yekûn meselesidir. Eksi imiz ve artı ımız elenip tartıldıktan soma, bizden geriye, ne kalacaktır? nsafli tenkidin ölçüsü budur.

kinici Abdülhamit tahta çıktı ı vakit, aydın takıma ve halka büyük ümit vermi ti. Mabeyin Mü iri E inli Said Pa a'mn henüz ne rolunmayan hatıraları geçenlerde benim de elime geçti. Bu hatıraların birinci kısmındaki Abdülhamid, hayallerimizdeki vehimli, korkak, ne görmek, ne de görünmek istemeyen müstebide hiç benzemez. Her cuma günü ata binerek ba ka bir camide selamlı a çıkar. Halkın içine girmekten çekinmez. Kı lalara giderek askerini görür. Zamanının fikir adamları ile buluşup konu ur. Kanun u Esasi'yi münaka a eder. leri fikir adamı

onunla bir şey yapılabileceğini zanneder. Hürriyetçilerden çoğu kendisine tanıtılmı tır. Padişah de i mi üzerine artık İstanbul'a dönen Ali Suavi de bunlar arasındadır.

Gariptir: Tanzimatçı veya Genç Osmanlı, inkılap tarihlerinde isimlerini okudu umuz ahsiyetlerin hepsi ya vezir veya paşaa, vali veya mutasarrıf, rütbe ve makam sahibi iken Ali Suavi'nin Sultani Mektebi'ne müdür oldu u, kendi aleyhine yorulmu tur. Abdülhamid'i memnun etti i için, bu müdürlü ün kendisine sükût (susma) hakkı olarak verildi i söylenmi tir. Halbuki Sultan Abdülhamid'le daha ilk temaslarında yeni padişahın en çabuk ümit kesenlerden biri Ali Suavi idi. Bu heyecanlı ve ihtiraslı inkılapçı, ölmeden önce susmayacaktı. Yüzde yüz saray adamı Mahmud Celaleddin Paşaa, hatıralarında, Ali Suavi'nin asıl maksadı en yüksek devlet makamına çıkmak ve devlet idaresini ele almak oldu unu yazar. Kendi dü üdü ü ve inandı ı ıslahat yapılmadıkça memleketin kurtulmasına imkân olmadı ım söyleyen ve yayan bir inkılapçı için bundan daha tabii ne olabilir? Mukayese yapmak de il, fakat bir misal gibi ele alırsak, Mustafa Kemal'in ttihat ve Terakki Partisi'ndeki sicilli de doymak ve kanmak bilmeyen bir "muhteris" de il mi idi? Bugünkü Türkiye'nin kurtulu unu Mustafa Kemal'in bu ate li ihtirasına borç

lu de il miydi? Ali Suavi, yeni fikirlere ba lanmı olanların liderlikten çekinmelerini ve ba larına geçirmek için daima eski bir öhret aramalarını tenkit etmi de il midir? Ali Suavi, stanbul'a geldi i vakit Ali Pa a'nın sadrazam oldu u ya tan daha geçkin, belki de ondan daha dolgun bir adamdı. Muvaffak olur mu idi, olmaz mı idi bir iktidar denemesi olmadıkça hiç kimse böyle bir suale cevap veremez.

Sultam Mektebi Müdürlü ü'nü sükût hakkı olarak alıp almadı ım ise yine Mahmut Celaleddin Pa a'dan ö reniyoruz: "Herifin dima ı daima fesatta ve beyn en nas tayin i muradında olmakla mesela rama zan ı erifte Ayasofya ve Beyazıt camilerinde kürsüye çıkıp suret i haktan nice mukaddimat ı eblehane serdi ile efkâr ı avamı uyandıracak sözler irad eder ve evrak ı havadiste maksadma muvafık makaleler derceyler idi."

Galatasaray'daki tutumu

Açıkça anlaşıyor ki Ali Suavi, İstanbul'da eski vazifesine dönmüştür. Bu vazife yazmak ve konuşmak, durmaksızın inkılap davasını yürütmektir. E er kendisine Sultanı Mektebi gibi bir de gençlik ocağı teslim edilmişse, bu fırsatı öpüp de basma koymaktan başka ne yapar?

Ali Sıvı'nın idaresizliği yüzünden Sultanı Mektebi'nin nizamını altüst ettiği Beyoğlu semtlerinde yayılma başlanmıştır. Bunun doğru yahut yanlış olduğunu bilemeyiz. Fakat Suavi, Sultan Mektebi'nde bir şeyler yapmak istemiştir: Görüşüne göre bu mektep hâkim milletin parası ile laıralmuştur. Fakat içi Rûs, Sırp, Bulgar Rum ve Ermeni talebe ile doludur. Hatta bu mektepte okuyanlar o günlerde Osmanlı topraklarına giren Rus ordusu içinde bize karşı harp etmektedirler. Suavi'nin temin etmeye uğraştıkları ilâhilerden biri Mektebi Sultanı'yı Müslüman çocuklarının terbiye yuvası haline getirmektir. Ya aylık vermediklerini, ya başka bir sebep bularak Türk olmayanları yavaş yavaş tasfiye etmek yoluna gider. Bir de hâkim millet alaturka saat kullanırken, namaz vakitlerini buna göre ayarlarken, Mektebi Sultanı'nın kapısındaki saat alafrağı ilâhler. Ali Suavi, devleti, Ortodoksların kahin için asıl doğru tarihi, yani frenk ta

rihini kabul etmeyerek, rumi tarihi tattu u için ten-
kit etmi tir. Devlet frenk saatini de kabul edebilir.
Amma bütün milletin kullandı ı saat ba ka, bir Türk
mektebinin kullandı ı saat ba ka olamaz. Ali Suavi
bir Müslüman Tük milliyetçisidir, bir inkılapçdır,
tatlısu Osmanlısı de ildir. Sadece frenge benzemek-
ten ve Türke ait ne varsa hepsini a a ı ve kötü gör-
mekten ba ka hünerleri olmayan tatlı su Osmanlılar-
dan devlete de, millete de hayır gelmeyece im bilir.
O, mektebin saatini, milletin saatine göre ayarlamı -
tır. Bir mektebin nizamım altüst etmek demek onun
ders programını bozmak demektir. Ali Suavi sorar:
"Ben tedris usulüne dokunmu muyum?" Hayır, o
frenkperestlerin keyfine veya sinirine, bazı unsurların
da menfaatlerine dokunmu tur.

Biz bugün apka giymekteyiz. Avrupa'ya gitti-
imizde de daima apka giyerdik. Fakat Mütareke yıl-
larında, dü man ordusu stanbul'ututmu ken, Beyo
lu'nda apka giyen bir Türke nasıl hakaretle bakar-
dık. Bu bir taassup meselesi de ildi.

Zavallı adam bir yandan frenkperest tatlısu Os-
manlılanmn, bir yandan da yobazlara yahut yobaz
silahı kullananlara hücumu altındadır. Rifat Bey'in
risalesinde "Frenistan'da apka giymek, arap iç-
mek, slama yakı maz nice günahlar irtikap etmek"le
suçlanmı tır. Zaptiye Nazın Hasan Pa a'nın emri al

tındaki stanbul gazetelerinde lakabı "Protestan Suavi" idi. Bir İngiliz kadını ile evleni i üzerinde softaca i lenip durulmu tur. Hiç tmmaz: " er'an caizdir. Zina edemem, nikâh ederim" der, geçer. Faizin caiz oldu unu yazmı olması da aynı çe it hücumlara fırsat verir.

Hani onun da kellesi kızdı ı vakit softalı ı tutar, çileden çıkar. Söver sayar, ahsiyat yapar. Kendinden beklenmeyecek nice eyler söyler. Kadını kötölemek isteyenler, ciltler tutan yazılarını kan tırdıkça, pek sermayesiz kalmazlar. Fakat so ukkanlı Suavi daima kendi yolu üstündedir. Sapı ları pek az sürer.

Bu genç, dinç, dev iradeli adam, nihayet ölümüne yakla maktadır. Ya bir ey, büyük bir ey yapacaktı. Ya ba ına bir ey, büyük bir ey gelecekti. Bu mi zaç ayrı bir yu rulu ta idi.

Çar orduları stanbul'a yakla maktadırlar. Birinci Me rutiyet Meclisi stanbul büyük devletler konferansının kararlarım kabul etmedi i için, tek basma harekete geçen Rusya, Osmanlı ordularını yenerek, kalelerimizi dü ürerek Ayastafanos'a kadar geldi. İkinci Aleksandr'm Ayastafanos'ta (Ye ilköy'de) dikte etti i artlara boyun e mek, Birinci Dünya Har bi'nden soma Sevres Antla ması'na razı olmak gibi bir eydir.

Harp çıkmazdan önce ngiltere, Osmanlı devle

tine yardım edemiyece i için Rusya ile uzla mamızdan ba ka çare olmadı ım söylemi ti. Fakat bu uzla ma da padi ahın, devlet adamlarının veya milletvekillerinin yana abilecekleri bir ey de ildi.

stanbul ve bütün memleket e siz bir facia kar ı smdadırlar. Türkler için dünyanın sonu gelmi tir. Böyle zamanlarda, herkes bir mesul arar. Halka göre bu mesul, kendi Babıâlisi ile beraber Sultan Abdülhamid'dir.

"Anadolu'ya geçmek lazımdır"

Ali Suavi'ye göre Rus diktesini reddetmek ve Anadolu'ya da geçerek harbe devam etmek lazımdır.

İngiltere, bütün Osmanlı saltanatım da Çar Rus yası'nın eline geçmek tehlikesi belirdi i vakit, ister istemez müdahale edecektir. Ve ya ayabilir bir devlet olarak kalma a elverecek bir barı ancak böyle elde edilebilir.

Abdurrahman Adil'in yazdığı na göre Ali Suavi, Abdülhamid'i bu fikre yana tıramamı tır. O halde ne yapmalı idi? Mademki halk padi ahı mesul tutuyor. Mademki Çıra an Sarayı'nda hapis hayatı geçiren Sultan Murad'a deli de il, "mazlum" gözü ile bakıyor. Çıra an Sarayı'na giderek bir defa onu soka a çıkarmak,

Padi ahım çok ya a, sesleri ile halka göstermek kâfi idi. Halk ona bir kurtarıcı gibi sanlacaktı. Bir avuç kalabalık kısa bir zaman içinde yüz binleri bulurdu. Sultan Hamid tahtım kaybedecek ve Ruslar diktalarına boyun e ecek adam bulamayacaklardı.

Ali Suavi büyük bir so ukkanlılıkla harekete geçti. İstanbul'un hanları, camileri, medreseleri Rumeli muhacirleri ile dolu idi. Ali Suavi, Rü tiye hocası iken Filibe'de büyük bir nüfuz kazanmı tı. Muhacirleri sevk ve idare^edebilecek olanlar arasında arkasından gelecek birçok yüre i yanıklar bulabilirdi.

Ali Suavi'nin evi Üsküdar'da emsipa a mahal lesindedir. 1876 mayısının 19'ımcu pazar günü alaturka saat onbir sularında bu evde bir toplantı olmu - tur. Ali Suavi sorar:

Çıra an Sarayı'na giderek Sultan Murad Efendimize biat edece iz. Kaç ki iyiz?

Yüz eli kadar!

Pekâlâ! Hepimiz silahlanmalıyız. Yarın saat üçte birer iki er Çıra an Sarayı'nda bulunmalıyız. İlk vazifemiz saraya girmektir. Bize kar ı gelen olursa silaha davranmalıyız. Neferlere silah atmayaca ız. Fakat zabıtlere de müsaade etmeyece iz. E er katlo lunursam, bana kim kaymakam olacak?

Hafız Nuri Ben!

Suavi Ya sen de öldürülürsen?

Molla Mustafa Ben!

Suavi Tamam. Fikirce mutabıkız. Her biriniz adamlarınıza malumat veriniz. Yarın herkes yerinde bulunmalıdır.

Meclisten biri Sapık padi ahtan bahsediyoruz. Fakat isimlimize göre kendisi delidir.

Suavi Deli mi? Hayır velidir, veli!

Asıl mesele, halk yı ınları üstünde bir sanca ın dalgalanmasıdır.

Ali Suavi heyecansız ve tela sızdır. Aynı günü Çamlıca'da Sami Pa a ile Suphi Pa a'nın oturdukları

rı kö kün bahçesinde görünmü tür. Gençli inde Rü -
tiye hocalı r imtihanmr birincilikle kazandı r zaman
kendini MaarifNazırırı Sami Pa a'ya sevdirmi ti. O
nun için ara srıra onun kö küne gider. Fakat o gün a
ırmr lardrr. Çünkü kimseyi aramamı trr. Bahçeden
bir demet çiçek toplayıp gitmi tir. Halinde hiçbir fev-
kaladelik de yoktu. Ali Suavi'nin oraya gidi i, kö -
kün bazı kısrmlarına sı man Rumeli muhacirlerini,
ertesı güne hazırlamak için oldu u somadan anla ıl-
mı tır.

Yine o pazar günkü Basiret gazetesinde Ali Su
avi imzası ile öyle bir frkra çıkıyor: "Herkes ve bü-
tün gazeteler hal i hazırırı tehlikesinden bahsetmek-
tedirler. Hakk ı acızanemde mevcut emniyet i âm
meye mebni söyliyeci im eyi herkesin dinleyece-
ine üphem yoktur. Mü kilat ı hazıra pek büyüktür.
Fakat çaresi kolaydrr. Yarınki nüshamızda bu çareyi
krsaca erh ve beyan edeci im."

Suavi'nin sonu

Pazartesi (20 Mayıs 1876) sabahı alaturka saat üçe do ru muhacirler Çıra an Sarayı'nın önünde toplanmaktadır. Ali Suavi de kendi adamları ile birlikte Kuzguncuk'tan bir mavna ile saray nhtımına yana tı. Nöbetçiler kalabalı ı önlemek istediler. Do rusu anla ılmayan rivayete göre Ali Suavi ya tabanca veya hançeri ile bir ikisini yaralamı tır veya öldürmü tür. Kalabalık, deniz tarafmdaki pencerelerin camlarını kırarak sarayın içine girdi. Tela ından uraya buraya kaçan Sultan Murad'ı nihayet buldular. Ali Suavi kendisinin koluna girerek:

Aman efendim, gel bizi Moskoftan kurtar di yordu.

Garip tesadüf, Çıra an vakası olurken, Rus Se fareti tercümanı Sultan Hamid'in yanında idi. Bir aralık haznedar Hafız Behram A a Sultan Hamid'in yanma ko arak:

Efendim, Sultan Murad'ı cülus ettirecekler. Ahali Sarayı basmı lar. Aman efendim ba ımızın çaresine bakalım, di yordu.

Sultan Murad'ı güçlkle ele geçiren Ali Suavi ve arkada ları onu henüz dı arı çıkarma a vakit bulmadan Be ikta Karakolu Kumandanı Hasan Pa a ve askerleri saraya yeti tiler. Kısa bir vuru madan soma

Ali Suavi ve bazı arkada ları da öldürüldüler. Molla Mustafa ve Hacı Ahmet A a ölenler arasında idi.

ki rivayet vardır: Biri bahçede koruya sr man Ali Suavi'nin teslim olmadr r için kur un ve süngü ile öldürülmü oldu udur. Fakat asıl do rusu, Hasan Pa a kendisini elindeki sopa ile öldürmü tür ve son günlerine kadar da bu sopayr karakolun duvarına asarak gelene gidene göstermi tir.

Saray gazetelerinin edebiyatmr kolayca tahmin edersiniz: Ali Suavi bir serseridir. Sultani Mektebi'nin müdürlü ünden azledilmesini hazmetmemi tir. Basma birtakrm gafilleri toplamı ta Hatta, stanbul'da bir karı rklrk çrkmasmdan fayda görececek olanlara, yani Moskoflara alet olmu olması mtimali de vardrr. Ne yazrk ki saraym vakadan somaki gazetelerde çrkan bu uydurma yazrlarm bugün bile vesika diye kullananlar görölmektedir.

1908 Me rutiyeti hadiselerim yalandan bilen rahmetli General Seyfi Uzgören'e bu hikâyeyi anlattı rm vakit:

Ali Suavi'nin muvaffak olmak ihtimali, ttihatçıların ansmdan daha fazla idi, dedi.

Bu bir dakikalar meselesi idi. E er Ali Suavi Sultan Murad'ı tahta çrkabilse ve harp devam etse ne olacaktı? E er Atatürk 1919 Mayısrsr'nda Galata rıhtımından bindi i vapurda ngilizler tarafından tutul

saydı ve Anadolu'ya geçemeseydi, Sevres Antlaşması Türkiye'sinin bugünkü muharrirleri onun teebbüsü hakkında acaba ne diyeceklerdi?

Ali Suavi, bir davayı sonuna kadar güden ve onun u runa korkusuz, tela sız, gurur ve imanla ba ını vermi bir inkılapçıdır. Ali Suavi, Türk inkılabı tarihinde e siz bir fikir kahramanlığı misali bırakmıştır. Mezarı yoktur: Gönüllerimizde bir yeri olmalıdır.